

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2020/3. SZÁM

KRITIKAI ÉSZREVÉTELEK VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT
GYILKOS IRODÁK CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

GELLÉRT ÁDÁM

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödök Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám
Tóth Eszter Zsófia

Felelős szerkesztő: Fóris Ákos

© Gellért Ádám
© Clio Intézet, 2020

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: 1944. június 18-án magyar csendőrök a kőszegi gettóból a pályaudvarra kísérik a deportálásra ítélt embereket. A menet a Schey Fülöp utcában halad, az élen két csendőr. Mögöttük balról Bass Rezső és Kopfstein Hugóné, jobbról Hacker Samu. Készítette: Babai János. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár. Leltári szám: 65.584.

A tanulmányban megjelenő többi kép forrása: Csendőrségi Zsebkönyv, 1944.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS
- 8 A DUNAI VAGY MEDITERRÁN
KÖZIGAZGATÁS TÉZISE
- 11 A KÖZIGAZGATÁS
EGYÜTTMŰKÖDÉSE AZ 1941-ES
DEPORTÁLÁSOKBAN
- 16 A DÉL-BÁCSKAI
TÖMEGGYILKOSSÁG-SOROZAT ÉS
A MAGYAR ÁLLAM
- 22 PEST-PILIS-SOLT-KISKUN
VÁRMEGYE 1944-BEN
- 23 *„Magyar vérszövetség” – Mérey László
főispán*
- 27 *Hess Pál polgármester és az újpesti gettósítás*
- 31 A NÉMET NYOMÁS KÉRDÉSE
- 37 A KÖZIGAZGATÁSI
ALKALMAZOTTAKRA VONATKOZÓ
KÜLÖNLEGES JOGSZABÁLYOK
1944-BEN
- 41 A MAGASRANGÚ CSENDŐRI
VEZETŐK FELELŐSSÉGE
- 48 A NÉPBÍRÓSÁGI JOG ÉS A JOGI
FELELŐSSÉGRE VONÁS KÉRDÉSE
- 57 KONKLÚZIÓ
- 58 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS
IRODALOM

I. Bevezetés

Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák – A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt* című, a Jaffa kiadónál megjelent könyve a magyarországi holokauszt kutatás legújabb műve.¹ Nem csak szintetizálja az eddigi szakirodalmi munkákat, hanem eddig kevésbé használt – főleg népbíróági – iratokat is feldolgoz. Veszprémy a rendszerváltást követő időszak első olyan történésze, aki országos viszonylatban próbálja meg rekonstruálni a magyar közigazgatás holokausztban betöltött szerepét. Minden olyan témát körbejár, amelyek az elmúlt évtizedekben kérdésként merültek fel: milyen megfontolásból működtek együtt a magyar közigazgatási alkalmazottak a német megszálló erőkkel és az általuk felállított bábkormányval? Mekkora mozgástérrel rendelkezett a magyar közigazgatás és mennyire érzékelhette totálisnak a német megszállást? Milyen mértékben fogta fel saját mozgásterét egy átlagos magyar bürokrata, és milyen büntetés járt a szabotálásért, vagy milyen büntetéstől félhetett a szabotálást fontolgató személy?

Veszprémy egyik fő megállapítása, hogy az „ország életét az eddig gondoltnál nagyobb mértékben korlátozta a megszállás”, de „az általánosságban ismertnél több példája is volt a fegyveres ellenállásnak vagy az arra irányuló szervezkedésnek”. (218) Megerősíti azt a szakirodalmi állítást, hogy az „őrségváltást” kinevezések és áthelyezések sorozata követte, de hozzáteszi, hogy az eltávolításoknak, lemondásoknak vagy kinevezéseknek nem mindig voltak világnézeti okai, mert „bizonyos esetekben olyan közszolgákat neveztek ki, akik később ellenállást szerveztek, néha pedig lemondattak ismert antiszemitákat is”. (219) A szerző több példa segítségével mutatja be, hogy a kollaboráció többszörös jelenség volt, amelyben „szerepet játszott a németbarátság, a szovjetellenesség, a szervilizmus, a karrierizmus és az antiszemitizmus is”.² (220)

Veszprémy megállapítja, hogy az ország „a kifejezés szótári értelmében nem volt szuverén, ám egyes részterületeken – így a zsidókérdés terén – kiemelkedő önjárást gyakorolt”. Mindennek sikeréhez az is hozzájárult, hogy „egyfajta új morál volt érvényben, ahol a zsidók életének tönkretétele – és végső soron elvétele – erénynek számított”. (221) A szerző szerint a magyar közigazgatás ún. dunai jellegéből fakadóan „a hazai közszolgáknak kiemelkedően széles mozgástere volt a zsidóellenes intézkedések megtagadására”. (222)

Ami kifejezetten új megállapításnak számít, az annak a bemutatása, hogy a csendőrök brutalitásához nagyban hozzájárult, hogy sokszor az ország távoli részeiből vetettek be egységeket. (222) A könyvben gyakran szereplő holland példával összevetve Veszprémy azt

¹ Veszprémy, 2019.

² Ennek korábbi alapos kifejtésére lásd Csósz, 2010: 72–73, 75, 82–83, 87, 91, 96–98; Molnár, 1995: 41.

is megfogalmazza, hogy „a magyarországi holokauszt eseményei nem voltak erőszakosabbak, mint a nyugati országokban, ám a gettókban történő vallatások kiemelkedő helyet biztosítanak az erőszakos elkövetők »porondján« a magyar csendőrségnek”. (223) A könyv újdonsága, hogy több tucatnyi népbírószági eseten keresztül mutatja be, hogy milyen védekezési stratégiákat követtek a vádlottak, s erre milyen jogi válaszokat adtak az eljáró népbírószági tanácsok. (224) Veszprémy végkövetkeztetése, hogy „a magyar közigazgatás holokausztban érintett alkalmazottjai tetteikért voltak egy népiértésben”. (225).

A könyv vegyes, főleg ismertetésekben kimerülő (szak)történeti reakciókat váltott ki. Az első között volt Karsai László, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritusa, aki a könyv tárgybeli tévedéseit a Magyar Narancs hasábjain felsoroló ismertetője végén egyenesen azt írta, hogy értéket „csak éveken át tartó, alapos levéltári kutatómunkával és a szakirodalom tanulmányozásával lehet »előállítani«”, de mivel ezt a szerző nem tette meg, így „a magyar közigazgatás holokausztban játszott szerepének feldolgozását nem sikerült elérnie”.³

Veszprémy a Neokohn oldalán – amelynek főszerkesztő-helyettese – válaszolt Karsai kritikáira, amit összefoglalóan „a hazai szélsőjobboldal második világháborús mítoszai előtt való furcsa fejbajtásnak” titulált. Elismerve néhány apróbb tárgyi tévedését, alapjaiban visszautasította Karsai kritikáit és kijelentette, hogy ezek „könyvem tételeit semmilyen szinten nem cáfolják meg”.⁴

Karsai viszontválaszában újabb hibákra hívta fel a szerző figyelmét és megjegyezte, hogy azon állítás, miszerint „Horthytól a legutolsó főszoobgabíron át a csendőriégig, mindenkinek volt lehetősége dönteni, másképpen cselekedni, segíteni vagy éppen ártani az üldözött zsidóknak, az minden, csak nem új. Ezt hosszú évtizedek óta tudjuk”. Lezárásképp pedig sommásan megállapította, hogy „Veszprémy sietve összecsapott egy tárgyi tévedésektől hemzseegő, nagyon gyenge könyvet. Ami ebben a karsai kötetben jó, az nem új, ami új, az nem jó”.⁵ A személyeskedésbe torkolló vitát Veszprémy azzal zárta, hogy Karsai kritikái nem megalapozottak, s azok „a legrosszabb önmentegető, szélsőjobboldali mítoszokat” táplálják.⁶

Nánay Mihály történelem tanár, a Történelem Oktatók Szakmai Egyesületének elnöke hosszabb lélegzetű ismertetőjében azt írta, hogy „különös revelációérzéssel” vette kezébe a könyvet, ami szerinte „példás objektivitással, óriási mennyiségű forrást és szakirodalmat feldolgozva sorolja a tényeket, konkrét eseteket”, így csak ajánlani tudja azoknak, akik „több

³ Karsai, 2019.

⁴ Veszprémy, 2019a.

⁵ Karsai, 2019a.

⁶ Veszprémy, 2019b. Veszprémy a The Times of Israel online felületén angol nyelven is összefoglalta a Karsaival kiobbant vitáját. Lásd Veszprémy, 2019c.

szempontú, árnyalt képet” szeretnének kapni a magyar állam 1944-es szerepéről.⁷

Végső István helytörténész, a Clio Intézet kutatójának ismertetője szerint a könyvből „igen értékes, hiánypótló információkat kapunk a főispánok, az alispánok, a főszolgabírók és a polgármesterek közigazgatásban betöltött szerepéről, hatásköréről is”, s szerinte „eddig kevésbé határolták ilyen jól el ezeket a hivatali szinteket és a holokausztban betöltött jogi helyzetüket”. A dicséret mellett azonban ő is felsorolt jónéhány olyan tárgyi tévedést, „ami a szerző egyébként alapos szakirodalmi rálátása ismeretében érthetetlen”.⁸

A könyvről ismertetőt író Gali Máté,⁹ majd Pelle János is a könyv külön érdeként említette, hogy Veszprémy sok eddig ismeretlen hazai és külföldi (izraeli, romániai, szerbiai, szlovéniai, szlovákiai és holland) levéltári forrást használ fel, „s ezekkel érzékelteti a magyar közigazgatás kollaborációját a holokausztban”.¹⁰

Babucs Zoltán, a Magyarágkutató Intézet Történeti Kutatóközpont ügyvivő-szakértője szerint – aki mintha csak a könyv utolsó mondatát olvasta volna – „azt gondolhatjuk, hogy egy 1989 előtti könyvvel van dolgunk”. A hadtörténész szerint Veszprémy a „sztálini és benesi hagyományok nyomán” igyekszik visszahozni a köztudatba

„a bűnös nemzet terminust: családtagjaikkal együtt most »csak« egymillió magyart vádolt meg. Idővel sorra kerülnek a honvédek, a munkások, a parasztok és a teljes akkor élt magyar társadalom. Ezt évtizedeken keresztül súlykolták belénk a magyarul beszélő moszkoviták, a mostani új történészgeneráció pedig úgy látszik, ismét elővette. Ami legalább akkora esztelenség, mintha valaki második világháborús kézigránáttal állna neki zsonglőrködni”.¹¹

Máthé Áron, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettese úgy fogalmazott ismertetésében, hogy szerinte „a náci egy viszonylag hatékonyan működő közigazgatást járattak csúcsra a deportálás idején, ami a deportálás gyorsaságát, hatékonyságát bizonyos mértékig magyarázta”.¹² Véleménye szerint „még ha a könyv egyes sommás megállapításaival nehezűnkre esik is egyetérteni, a források széles merítési bázisából fakadóan Veszprémy bőségesen elegendő dokumentumot és memoárt dolgozott fel és bocsát az olvasó rendelkezésére, hogy áttekintő képet kapjunk egy szinte

⁷ Nánay, 2019.

⁸ Végső, 2020.

⁹ Gali, 2019.

¹⁰ Pelle, 2019. Hasonlóan pozitív ismertetések: Csepeli, 2020; Jeszenszky, 2020.

¹¹ Babucs, 2019.

¹² Máthé, 2020: 157.

áttekinthetetlen korból”.¹³

Az eddigi legalaposabb kritikát Ungváry Krisztián fogalmazta meg. Eredményként állapította meg, hogy Veszprémy „legalább részben nemzetközi kontextusba helyezte” könyvét, a népbírósi perekről írt fejezetet pedig egyenesen „kiváló munkának” tartja.¹⁴ Ugyanakkor a kötet nagy problémájának tartja, hogy a szerző „finoman szólva is pontatlanul rekonstruálja azokat a tudományos állításokat, amelyeknek cáfolatát nyújtani kívánja”, és „sokszor kreál olyan állításokat, amelyeket a tudományos életben senki sem tett”. Sőt, keményebben is fogalmaz, „Veszprémy látszólag törekszik a kérdés historiográfiájának bemutatására, azonban a lényeget elkeni vagy meghamisítja”.¹⁵ A Népbírósi Közlönynek egy bizonyos esetben egyedüli forrásként való használatával kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „szerzőnek először egy prekoncepciója volt a kérdésben, és a források valójában csak díszletek annak alátámasztásához”.¹⁶ Általánosságban pedig úgy véli, hogy a „jól hangzó állítások érdekében a szerző gyakorlatilag megerőszegette a forrásokat”.¹⁷ Ungváry összefoglalóan úgy látja, mintha

„a kézíraton egyszerre két szerző is dolgozott volna: egy történész és egy viktimológiában érdekelt politikai publicista. Előbbi vitatható módon, de legalább igyekezett feltárni a téma forrásait. Utóbbi viszont minden olyan ponton, ahol mai emlékezetpolitikai diskurzusok merülhetnek fel, mindent megtett annak érdekében, hogy tompítsa a magyar felelősség kérdését. [...] Így nem marad más, mint a kétségbeesett és dezorientált olvasó, aki a kötet tanulmányozása után sem tudja eldönteni, hogy vajon mit akart a szerző valójában ezzel a jobb sorsra érdemes művel.”¹⁸

Az alábbi megjegyzéseimben a könyv kilenc fejezetéből ötöt vizsgálok alaposabban. Elsőként a könyv alaptéziseit elemzem (a könyv második fejezete), majd a német nyomás (5.), a közigazgatás (6.), a rendvédelem (7.), végül pedig a népbírósi felelősségre vonás (8.) fejezetek egyes részeit mutatom be.

¹³ Uo. 158.

¹⁴ Ungváry, 2020: 98.

¹⁵ Uo. 100–101.

¹⁶ Uo. 102.

¹⁷ Uo. 103.

¹⁸ Uo. 106.

II. A dunai vagy mediterrán közigazgatás tézise

Veszprémy rögtön a könyv elején felteszi azt a szakirodalomban már régóta ismert és taglalt kérdést, hogy

„ha a magyar közigazgatás valóban hagyományosan lomha és a legkevésbé sem eredményorientált volt, akkor hogyan teljesíthetett ilyen »kiválóan« – a magyar zsidók és a nem antiszemita keresztény lakosság szempontjából: borzalmasan – 1944-ben? És egyáltalán: miért asszisztált a magyar közigazgatás a náci holokausztra vonatkozó terveibe? Miért nem tagadták meg az együttműködést, miért nem mondtak le, miért nem szabotáltak? Egyáltalán megtehették volna, vagy az életével játszott, aki ellentmondott a náci követeléseknek?» (10)

Majd leszögezi kutatásainak végkövetkeztetését, miszerint *„a magyar közigazgatás nagyfokú mozgástérrel rendelkezett a magyarországi holokauszt idején. Ennek oka pedig a német nyomás kicsiny mivolta és a szabotálásért járó komoly retorziók hiánya volt”*. Kifejti, hogy a magyar közigazgatás néhány tagja igenis bátor helyállást tanúsított a deportálások idején, ami ahhoz az „elkerülhetetlen konklúzió” levonásához vezet, miszerint *„többet, mégpedig jóval többet is lehetett volna tenni a magyarországi zsidóság megmentéséért”*. Majd megállapítja, hogy a *„felelősség nagy része a primer források tükrében a korabeli magyar állam közigazgatását irányító egyének vállán nyugszik”*. (12)

Daniel Goldhagen – most már magyar nyelven is olvasható¹⁹ – munkájának ellenpontjaként, miszerint *„az átlagos német polgárok népiirtásra bármikor kész antiszemiták voltak”* (17), Veszprémy úgy fogalmaz, hogy *„megmaradok a magyar közigazgatás 200 ezer alkalmazottjánál – azaz a teljes akkori magyarországi népesség valamivel több mint 1 százalékánál –, akik ténylegesen és bizonyíthatóan részt vettek a holokausztban”*. (18)

A bevezetőben Veszprémy felállítja könyvének egyik alaptételét a lassú, maradi és inkompetens magyar közigazgatásról (9, 112–113), amelyik szerinte az ún. dunai (mediterrán) közigazgatási modellhez sorolható. Erről aztán mindössze azt jegyzi meg, hogy nem volt olyan gyors és hatékony, mint a porosz, és *„kevésbé szigorú jellegét erősítette, hogy berkein belül nagyobb szerep jutott a személyes viszonyoknak és a vesztegetéseknek”*. Mindezt kizárólag Joseph Bensman, amerikai szociológus 1987-ben megjelent tanulmányára hivatkozva írja, aki azonban a 18–19. századi osztrák közigazgatási modellről készített egy meglehetősen rövid,

¹⁹ Goldhagen, 2017.

általános és határozottan szociológiai szempontú ismertetést. (18)

Veszprémy ezek után Oláh György Három millió koldus című szociográfiájából és szépirodalmi művek címeinek felidézésével próbálja alátámasztani, hogy milyen is lehetett a korabeli közélet és közigazgatási ügyintézési gyakorlat, de az „urambátyám” hangulat pár soros felvillantásán túl semmilyen konkrétummal nem szolgál. A rendkívül rövid felvezetőt követően a magyar közigazgatásban évtizedeken át dolgozó egyik ismerősének anekdotikus mondatával („*a magyar közigazgatás alulról felfelé rozsdás, felülről lefelé pedig olajozott*”) próbálja bemutatni az 1944-es közigazgatási morált, ahol „*egy átlagember számára sokkal nehezebb volt elérni, amit akart, mint egy pozícióban lévő vezetőnek, a szabályok betartása pedig az ember befolyásának mértékétől függött*”. (19) Mindezek után pedig azt a meglepő és az előzőekből egyáltalán nem következő sommás, következményeiben pedig igencsak végtelen állítást teszi, hogy „*a gyakorlatban mindez azt jelentette, hogy a nyugati társadalmak közigazgatásával ellentétben a magyar közigazgatásban egyáltalán nem követtek pontos ügyvezetési (sic!) elveket*”. (20)

Veszprémy további gondolatmenete szerint a dunai típusú közigazgatásban a személyes viszonyok és a vesztegetések szerepe („ez a viszonylagos lazaság”) azt is jelentette, hogy a magyar bürokrata, „*nem egyszerűen fogaskerekek voltak egy gépezetben, hanem képesek voltak társadalmi csoportok tagjaiként reagálni, mégpedig az adott társadalom jellegzetességeinek megfelelően*”. (18) Gyengíti a logikailag egymással gyenge kapcsolatban álló állítást, hogy az idézet két amerikai szociológus 1978-ban, az Izraelben élő afrikai-ázsiai származású köztisztviselők társadalmi hátterének és hivatali viselkedésük összefüggéseiről írt tanulmányából származik. Veszprémy ugyanezen gondolatmenetébe azt is beemeli, hogy „*mindezt érdemes összehasonlítani a tényekkel, hogy mérvadó történészek szerint még a náci Németországban is volt önjárásuk a bürokratáknak*”, s „*amennyiben tehát egy német bürokratának még a náci Berlinben is volt önjárása, akkor még inkább volt autonómiája egy magyar tisztviselőnek Hódmezővásárhelyen, Zilahon vagy Újvidéken*”. (18)

A könyv későbbi gondolatmenetének megágyazó mondatok, még ha igazak is lennének – de pontosan a náci Németország melyik időszakáról, s mely közigazgatási szinten levő bürokratákról beszél, s miért lenne ez az absztrakt, nem definiált példa megfelelő összehasonlítási alap 1944 Magyarországgal? –, nincsenek alátámasztva, mert a szerző által hivatkozott források ilyen állítást nem tartalmaznak. Sőt, a citált szerzők tanulmányukban külön kiemelik, hogy ők egyáltalán nem történészek (az egyik szerző szociológus, a másik büntetőjogász).²⁰

Mindezek után Veszprémy úgy állítja be a korábbi magyar szakirodalmat – megfelelő hivatkozás nélkül –, hogy az „*azt feltételezte, hogy a magyar közigazgatás is eleve népiirtásra nevelt*

²⁰ „Neither of us is a historian”. Breton–Wintrobe, 1986: 911.

(azaz pusztító antiszemita-nacionalista nézeteket vallott)”, s csak a frissebb kutatások mozdultak el a pusztán az antiszemitizmust a kollaboráció vezető okaként meghatározó állásponttól. (20) Szerinte „a korábbi antiszemita törvények hatását már csak azért sem lehet egyedi kiváltó okként kezelni”, mert a magyar közigazgatás „kiemelkedően nagy részét” lecserezték, és „ha az antiszemita törvények megléte növelte volna a kollaborációs készséget, nem sok értelme lett volna leváltani az évek során szélsőségesen zsidóellenes hangulatba hozott köztisztviselőket”. (20)

Veszprémy egyébként gyakran követi azt az eljárást, hogy megfogalmaz egy általános és gyakran túlzó tételt, egy „elképzelésre” (21) vagy „egyes történészek” állításaira (22) hivatkozik, majd megpróbálja megcáfolni azokat, ám a másoknak tulajdonított gondolat forrását gyakran egyáltalán nem adja meg, vagy ha meg is teszi, a hivatkozott oldalszámon olyan állítás nem található. A szerző szerint

„nem kerülhető meg, hogy kitérjünk arra az elképzelésre, miszerint magyar közigazgatás csakis a magyarországi zsidótörvények, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után (egyes szerzőknél: már az előtt), széles körben tapasztalható antiszemitizmus hatására mutatott hajlandóságot a kollaborációra”. (21–22)

A Veszprémy által ez a más történészeknek tulajdonított érvelés – amelynek alátámasztására egyetlen szakirodalmi hivatkozást sem ad meg – így szól:

„mivel a zsidókat már a német megszállás előtt »fajnak« kellett tekinteni, és már volt példa mind fizikai atrocitásra, mind deportálásra, a magyar közigazgatás teljes egészében szélsőségessé vált, és készen állt a holokauszt lebonyolítására. Ez az okfejtés azonban igencsak ingatag”. (22)

A szerző ezek után bizonyítani próbálja, hogy az 1941-es deportálások, az 1942. januári újvidéki vérengzés és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1944 előtt folytatott közigazgatási gyakorlat miért is „bizonytalan” példák. A képzelt szakirodalmi ellenféllel történő viaskodás során megalapozatlan állítások tömegét teszi, valamint súlyos módszertani és forrásfelhasználási hibákat követ el.

III. A közigazgatás együttműködése az 1941-es deportálásokban

Veszprémy szerint a magyar állam „önálló indíttatásra valóban deportálta az idegen állampolgárságú – vagy önbatalmúan annak mondott – zsidókat”, [...] „azonban ehhez vajmi kevésbé volt szükség a korabeli teljes magyar közigazgatás, vagy akár számottevő részének együttműködésére”. (22) Ez az állítás alapjaiban téves. A történetek kellően alapos ismerete nélkül is könnyen belátható, hogy kb. 20.000 ember négy-öt hét alatt (1941. július 12. – augusztus 8–15.) történő összegyűjtését, őrzését és határon történő átszállítását más, mint a magyar közigazgatás nem végezhette. A kitoloncolás a magyar közigazgatás teljes szervezetrendszerén végigfutott.

Az általános döntést a legfelső szinten, a Minisztertanács – valószínűleg 1941. július 1-jei – ülésén hozták meg,²¹ amit aztán a Belügyminisztérium VII.c. osztálya (KEOKH) által kiadott nem nyilvános belső rendeletek, Kárpátalján pedig a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság utasítása alapján hajtottak végre. Az összeírásokat az elsőfokú rendőrhatalóságok feladatává tették, de a valóságban aktív szerepet játszottak a polgármesteri, a főszolgabírói és jegyzői hivatalok is. A gyakran rajtaütésszerű éjszakai összegyűjtéseket a rendőrség és csendőrség egységei végezték, a kiutasítottak ingó és ingatlan vagyonát a községi előljáróságok írták össze és leltározták, a deportálandókat pedig vonattal és teherautón szállították a határon található magyar honvédségi táborba, majd katonai teherautókkal – néha (tábori) csendőri kísérettel – tovább a megszállt ukrajnai területekre.

Az érintettek körét szabályozó belügyi rendeletek és a mindennapok gyakorlata, főleg a kárpátaljai területeken hétről-hétre változtak, Erről a területről zsidó származású – erősen valószínűsíthetően – magyar állampolgárok ezreit távolították el. Előfordult, hogy több település teljes zsidó lakosságát egyszerűen áttették a határon. A kárpátaljai deportálásokat megszervező és lebonyolító Meskó Arisztid rendőrtanácsos szerint „tisztozó akciót” folytattak.²² Stern Samu, Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke minderről már pár nappal az első rendelet kiadása után, 1941. július 17-én memorandumban számolt be Pásztóy Ámonnak, a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztály vezetőjének:

„Tudomásunkra jutott, hogy a m. kir. Kormányzat a Lengyelországból, illetve Oroszországból származó és innen már jogerősen kiutasított, de egyelőre még itt tartózkodó zsidó vallású egyéneket intézményesen a most megszállás alá került lengyel területekre

²¹ Gellért–Gellért, 2012.

²² Majsai, 1986: 224–225. Úti beszámoló a kárpátaljai deportálásokról. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet. Budapest, 1941. augusztus 20.

kívánja áttelepíteni és erre nézve az intézkedések végrehajtása már folyamatba is került. Arról értesültünk továbbá, hogy ezeket a legújabb intézkedéseket Kárpátalján és Kelet-Magyarországon, főként pedig Máramaros-vármegyében kiterjesztik oly zsidó vallású egyénekre illetve családjukra is, akik egyrészt még nem is kerültek jogerősen kiutasítási eljárás alá, vagy akiket egyelőre csupán állampolgárságuknak okiratilag való igazolására szólítottak fel, de kiterjesztik másrészt olyanokra is, akiknek magyar állampolgársága a fennálló rendelkezések értelmében valószínűsítve van, sőt akik sok esetben állampolgársági bizonyítvánnyal rendelkeznek is. Azzal szemben tehát, hogy a kormányrendelet illetékes kijelentés szerint tulajdonképpen a lengyel, illetve orosz területről származók ellen kíván intézkedni, a valóságban foganatosítják ezeket az intézkedéseket olyanok ellen is, akikre nézve semmiféle adat nincs, mintha bármelyik ősük lengyel, vagy orosz területről származott volna. [...] De ettől eltekintve úgy a Kárpátalján, mint Kelet-Magyarországon tömegesen vonnak az intézkedések hatálya alá oly zsidó vallású egyéneket, akiknek a magyar állampolgársági bizonyítvány kiadása iránt benyújtott kérelmük az alsófokú hatóság útján már a nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter úrhoz továbbított. Sőt szerepelnek ezek között olyan asszonyok, illetve gyermekek, akiknek férje, illetve apja a magyar hadseregben jelenleg is szolgálatot teljesít. Igaz, hogy az eltávolításra kijelölt zsidó vallású egyéneknek jelentékeny része ma még csakugyan nem tudja állampolgársági bizonyítványát felmutatni, de ezt egyedül és kizárólag nagyrészt csak azért nem tudják, mert az alsófokú közigazgatási hatóságok kellően felszerelt kérvényüket sok helyen hosszú ideig nem továbbították, vagy egyáltalán nem továbbítják, illetve ezeknek egy rész, ha fel is kerül a m. kir. Belügyminisztériumhoz az ügytorlás következtében ott még mindig elintézésre vár”.²³

A Keresztes-Fischer Ferenc vezette Belügyminisztérium – a fennálló törvényekbe ütközően – július 30-án egy újabb bizalmas belső rendeletben kiterjesztette a kiutasításokat „a lakhatási engedéllyel rendelkezőkre és a személyes jelentkezésre kötelezettekre is, tekintet nélkül arra, hogy a lakhatási engedély érvényessége csak későbbi időpontban jár le”. Az eljáró hatóságok dolgát megkönnyítendő azt is előírták, hogy a „jövőben csak azon zsidófajú különösokat távolítsák el, akiknek lengyel vagy orosz leszármazását akár az eddig beszerzett adatok, akár a jövőben eszközözlendő vizsgálatok valószínűsítik”.²⁴ Ezek után pedig értelmet nyert a július 14-i rendelet mondata, amely arra utasította az elsőfokú rendőrhatalmokat, hogy „az eltávolítás foganatosításánál

²³ MNL OL, K149. 6. tétel, 12103. alapszám (105. doboz), 780–782. Pro Memoria, 1941. július 17.

²⁴ Szirtes, 1996: 15. M. kir. Belügyminisztérium 192/3/1941.res.VII/c. rendelete, 1941. július 30.

általában azon komoly nemzetpolitikai szempontokat tartsa szem előtt, hogy főként az utóbbi időben az ország területére beszivárgott lengyel és orosz zsidók minél nagyobb számban, mielőbb eltávolításra kerüljenek”.²⁵ Mindezek azt bizonyítják, hogy létezett erős kormányzati szándék, ami végigfutott a teljes közigazgatási rendszeren.

Veszprémy ezután azzal folytatja, hogy volt néhány polgármester, akiket Romániában a háború után „vádoltak” a deportálásokban való részvételért, illetve „tudjuk, hogy helyi szinten a rendőrség írta össze a deportálandó zsidókat”. Azt is hozzáteszi, hogy a putnoki főszolgabíró „önbatalmulag megpróbálta kétes állampolgárságúnak minősíteni a putnoki honos zsidókat”, de „önkényeskedését” a miskolci alispán megpróbálta megakadályozni, s különben is „azokat Batiófalvy Nándor, budapesti rendőrkapitány (sic!) egy kivételével visszahozatta”.²⁶ Veszprémy kiemeli, hogy „a rendőrség és a putnoki főszolgabíró esetét a népiértő, bürokratikus antiszemizmus példájaként szokta idézni a szakirodalom”. (23) Az utóbbi, szakirodalminak tulajdonított állításnak, a Veszprémy által citált helyen nyoma sincs.²⁷

A szerző állításával ellentétben nem csak Romániában indultak büntetőeljárások. A magyar népgyűzségek szisztematikusan emeltek vádat az 1941-es deportálások végrehajtásáért felelős személyekkel szemben: Bárdossy László miniszterelnökkel, a Belügyminisztérium érintett osztályainak főbb vezetőivel, de még az alacsonyabb beosztású alkalmazottakkal szemben is. Ahogy számos rendőr, csendőr, toloncházi alkalmazott és vidéki közigazgatási személyt is felelősségre vontak. Mindezek jól mutatják, hogy milyen kiterjedt végrehajtói hálózata volt az 1941-es deportálásoknak.

A deportálások több tucat eseménye közül Veszprémy az „önkényeskedő” putnoki főszolgabíró esetét emeli ki, s nem felejt el megemlíteni, hogy az akciót az alispán megpróbálta megakadályozni. Az eset háttere, hogy Mogyoróssy Imre, putnoki főszolgabíró 1941. augusztus 8-án nyolcvannyolc putnoki polgárt utasított ki.²⁸ Bekérte az irataikat, majd amikor nem volt már náluk semmi okmány, elszállította őket. Ezt az eljárást nem csak ő, hanem mások is alkalmazták. Másnap Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megtiltotta a „zsidóknak Lengyelország felé való eltávolítását”, s ekkortól kizárólag a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott azon „lengyel és orosz vonatkozású zsidók” ügyének kezelése, „akiknek lengyelországi eltávolítása kívánatos”.²⁹ Egy korabeli beszámoló szerint az

²⁵ MNL OL, K491–1941–192. 627. M. kir. Belügyminisztérium 192/1/1941.res.VII/c. rendelete, 1941. július 14.

²⁶ Helyesen: magyar királyi rendőrfogalmazó.

²⁷ Veszprémy, 2019: 244. 43. l. A hivatkozott Kádár–Vági könyv 127. oldalán egyetlen mondat szerepel: „a főszolgabíró itt egyszerűen elkobozta a szabályos papírokat, majd ezek hiányára hivatkozva elvitette az embereket”.

²⁸ Csósz, 2010: 32.

²⁹ MNL OL, K149. 6. tétel, 12103. alapszám (105. doboz), 784–785. A Belügyminisztérium Közbiztonsági

augusztus 10-én a havasaljai katonai táborba érkező putnokiakat a KEOKH által a helyszínre kiküldött tisztviselő, Batizfalvy Nándor – a nemrég kiadott belügyi rendelkezés értelmében – már nem deportáltatta, hanem csak ideiglenesen internáltatta.³⁰ Az „önkényeskedő” putnoki főszołgabíró esetének kiemelése elhomályosítja a deportálások központiłag szervezett, végrehajtott és már 1941-ben is jól dokumentált jellegét.

A Kárpátaljáról történő deportálások végrehajtásáról a gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet által írt korabeli helyszíni beszámoló egészen lesújtó képet fest:

„az eljáró hatóságok, csekély kivétellel, a keresztülvitelnél a lehető legnagyobb kíméletlenséget és brutalitást alkalmazták, mintha akarva törekednének arra, hogy az áldozatok kín szenvedését lehetőleg még fokozzák. Egy civilizált, magát kereszténynek nevező államban a nagyképűen hirdetett elvek egyenes megcsúfolása az a mód, ahogy ezekkel a többnyire teljesen ártatlan emberekkel bánnak. Ha egy fegyőr banna így a gondjára bízott, jogerősen feyházbüntetésre ítélt rablőgyilkossal, biztosan megbüntetnék”³¹

Slachta Margit augusztus 13-án Horthy Miklósnának is megerősítette a törvénytelenéseket:

„Láttunk állampolgársági okiratukat kezükben tartó embereket, félkarú hadirokkantat, alig csoszogó aggyastyánt, kanyarós kisgyermeket kétnapi utaztatás után órákon keresztül a tömeggel esőben a nyílt teherkocsin való továbbszállításra várni. Láttuk ezen szerencsétlenek gúnyolására felállított akasztófát az állomáson a rajta lógó varjúval. [...] mi lesz velünk, ha az ország lecsúszik a jogelvek alapjáról és mind mélyebben és mélyebben csúszik a demoralizációba, a csendes anarchiába. S ami ma csendes, milyen rombolásban fog kitörni később, főleg ínség idejében, ha már nem lesz zsidó, akin megszokta, hogy az ököl és erőszak a törvény”³²

A fentiek még csak említés szintű bemutatását is elmulasztja Veszprémy, majd azzal folytatja, hogy „ráadásul az 1941-es deportálások közizgazgatási felelősei a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) ráadásul lényegében mind mentettek vagy mentesítettek zsidókat

Osztyáának távirat, 1941. augusztus 9.

³⁰ Uo.

³¹ Majsai, 1986. Gróf Apponyi György, Slachta Margit, dr. Szabó Imre és gróf Szapáry Erzsébet úti beszámolója a kárpátaljai deportálás körülményeiről. Budapest, 1941. augusztus 20.

³² Majsai, 1986. Slachta Margit levele Horthy Miklósnának. Budapest, 1941. augusztus 13.

a pesti izraelita hitközség neves képviselőivel együttműködve". (23) Való igaz, hogy a KEOKH-vezetők (Siménfalvy Sándor, Sándor Jenő) népbírói pereiben számos olyan tanúvallomás elhangzott – ezeket Veszprémy akkurátusan kigyűjtötte és meg is adta egy végjegyzetben –, amelyek ezt igazolják, ám mindeközben ne felejtjük el, hogy Siménfalvy és Sándor aláírásai szerepelnek a kiutasításokat elrendelő rendeleteken. Összességében aránytévesztésnek tartom, hogy a kitoloncolásokat koordináló KEOKH-vezetők csupán egyfajta, inkább pozitív megközelítésben kerülnek megemlítésre.

A témával foglalkozó részt Veszprémy azzal a meglepő végkövetkeztetéssel zárja, hogy az 1941-es deportálások *„tehát nemcsak a népirtásra kész és szélsőségesen antiszemita közigazgatás példáját mutatják, hanem a radikális antiszemitákat kordában tartó adminisztratív fékekét, a zsidókat mentesítő hivatalnokokét, illetve a deportált zsidókat visszabozó rendőrkapitányét is*". (23)

Itt az olvasó igazán meglepődhet, mert eddig pont az olvasta, hogy a szerző nem tartja elfogadhatónak az ilyesfajta címkézéseket („népirtásra kész és szélsőségesen antiszemita közigazgatás”, „radikális antiszemiták”),³³ másrészt pedig pár sorral feljebb még az állt, hogy a magyar közigazgatás igazából nem is vett részt ebben az akcióban. Az meg végképp homályban marad, hogy Veszprémy szerint kik is lennének a „radikális antiszemiták”.

Mindezek után Veszprémy egy egészen zavarba ejtő idézettel zárja le az 1941-es deportálásokat bemutató részt:

„A deportálások lebonyolítása mögött álló közigazgatási alkalmazottak mentalitását inkább Kátai Miklós KEOKH-alkalmazott foglalta jól össze a batóság vezetőinek népbírói perében: »Ha többet vagy kevesebbet deportálnak, az is jó lett volna«". (23)

Ez több szempontból is téves. Először is Kátai Miklós³⁴ nem „KEOKH-alkalmazott” volt, hanem ügyvédjelöltként járt el állampolgársági ügyekben a KEOKH-nál (1938–1943 között). Másodsorban a tárgyalási jegyzőkönyvben nem teljesen úgy hangzik el az idézett mondat, ahogy Veszprémy állítja. A KEOKH-tisztviselők elleni perben tanúként kihallgatott Kátai ezt mondja:

„Keresztes Fischer panaszkodott, hogy a németek miatt alantásaival szemben nyíltan nem exponálhatja magát. A deportálást a KEOKH diszkrécionális jóérzésére bízta, ha többet

³³ A szerző pároldallal lejjebb úgy en bloc „erősen antiszemita” KEOKH-ról ír. (46)

³⁴ Dr. Kátai (Horner) Miklós 1904. november 1-én született Budapesten, a per idején a Páfrány út 17/b. szám alatt lakott. BFL, XXV.1.a. 105/1946. 283–284. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. szeptember 9.

vagy kevesebbet deportálnak, az is jó lett volna” – vallotta Kátai.³⁵

A tanú tehát nem a saját véleményét mondta el, s legfőképp nem, mint KEOKH-tisztviselő, hanem egy olyan beszélgetésből idézett, aminek a megtörténtéről semmilyen közelebbi felvilágosítást nem adott sem ebben, sem más eljárásban. Még ha Veszprémy pontosan meg is adta volna az idézet kontextusát, akkor is megfelelő forráskritikával kellett volna kezelni az ott elhangzottakat. Ezen felül még nagyobb óvatosságra lett volna szükség a tanúvallomás értékelésekor, ha hozzátesszük, hogy Kátai a vallomása megtételekor népügyészként működött, 1945 nyarán például ő állította össze a Basch Ferenc Volksbund-vezető elleni vádiratot.³⁶

Összefoglalva tehát: Veszprémy tézisével szemben épp az 1941-es deportálások jó példa arra, hogy a magyar közigazgatási hatóságok képesek voltak gyorsan, a már felfektetett és pontosan vezetett nyilvántartások alapján, túllépve a hatályos törvényeken, és a minimálisnál is kisebb adminisztratív ellenállást kifejtve, hatékonyan eltávolítani embereket az ország területéről, amennyiben erre kormányzati szándék és támogatás volt.³⁷ Mindez tehát alapjaiban cáfolja a bevezetőben említett dunai vagy mediterrán közigazgatás tézisé.

IV. A dél-bácskai tömeggyilkosság-sorozat és a magyar állam

Veszprémy másik példaként az 1942. január 21–23. közötti újvidéki „pogrom” esetét hozza fel:

„Az újvidéki pogrom során sem a Browning által leírt, radikalizálódott, hidegvérű tömeggyilkossá váló katonák képével találkozunk. Sőt, a legfontosabb tényező – az állam – sem védte meg vagy támogatta a közel 3000 áldozatot szedő „razzia” elkövetőit, hanem felelősségre vonta őket”. (23)

Először is szögezzük le – helyre téve a közkeletű és a szerző által is elkövetett tévedést –, hogy Újvidéken 879 főt gyilkoltak meg,³⁸ a Dél-Bácska területén január 4–31.

³⁵ Uo. 284.

³⁶ Tilkovszky, 1996: 1401.

³⁷ Gellért–Gellért, 2013.

³⁸ A korabeli magyar statisztikaiadatok szerint: 8 magyart, 7 németet, 292 szerbet, 2 horvátot, 13 oroszot, 1 szlovákot és 556 zsidó származású embert; 418 férfi, 322 nő, valamint 53 tizenkét éven aluli gyermeket és 86 hatvan éven felüli felnőttet. A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélebíró által hozott H.448/43. sz. ítélet, 94. FT, 155/2011.

között lezajlott razzia-sorozat alatt öltek meg összesen 3309 személyt magyar katonai, csendőri, folyamőr és községi szinten szerveződött fegyveres alakulatok.³⁹

Veszprémy állításával ellentétben a magyar állam először eltussolta az ügyet. 1942. augusztus 13-án Horthy Miklós egy legfelső elhatározásával „kegyelemből elrendelte a bűnvádi eljárások abbahagyását”, valamint kinyilvánította, hogy ne is indítsanak új büntetőügyeket „a Délvidéken lefolytatott tisztogatási műveletekkel kapcsolatosan gyanúba jöhető minden más honvéd egyén ellen”.⁴⁰ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a már megindult néhány eljárást is leállították, a gyanúsítottakat pedig szabadlábra helyezték, vagy – kisebb részt – internálták. 1943 októberében főleg a külpolitikai helyzet megváltozása miatt sikerült rábírni Horthyt, hogy engedélyezze a főbűnösökkel szembeni hadbírósi eljárás lefolytatását. Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke saját hatáskörébe utalta az eljárás és hűtlenség címén emeltetett vádat. Tehát nem többrendbeli emberölés vagy más köztörvényes bűncselekmény miatt, hanem egy politikai bűncselekmény alapján jártak el a vádlottakkal szemben. A vádirat szerint a vádlottak a hűtlenséget azáltal követték el, hogy

„a vezetésükre bízott karhatalmi erőket – a magyar honvédség és csendőrség hagyományos jó hírének csorbításával – törvényes rendeltetésüktől elvonták, sőt az állam érdekeivel ellenkező célra használták fel, a keletkezett jogsérelmeket nem vizsgálták ki, a tettesek felelősségre vonását szándékosan elmulasztották. A Délvidéken foganatosított karhatalmi műveletek alatt szolgálati kötelességüket megszegték, alárendeltjeiket bűncselekmények elkövetésére buzdították, ezáltal okozói lettek annak, hogy a karhatalmi tisztogatás vérengzéssé, kegyetlenkedéssé és fosztogatássá fajult. Mindezzel pedig a magyar állam fegyveres erejének szándékosan súlyos hátrányt okoztak”.⁴¹

Veszprémy szerint az ügyben eljáró hadbírósi eljárás „voltaképpen kimondottan szigorúan ítélkezett”, ám ezt az állítást úgy teszi meg, hogy egyáltalán nem elemzi, sőt meg sem említi a kiszabott fegyházbüntetéseket, s egy szóval sem utal rá, hogy az ítélethirdetés előtt hagyták megszökni a főbűnösöket. Az első esethez vegyük Stepán László

³⁹ A nemzetiségi megoszlás: 11 magyar, 7 német, 2522, szerb, 13 orosz, 2 horvát, 1 szlovák, 13 ruszin, 740 zsidó. A nemi megoszlás: 2088 férfi, 784 nő, 141 tizenkét éven aluli gyerek, 296 fő pedig hatvan éven felüli volt. Uo. 94.

⁴⁰ HL, HM. 13. osztály, 1943, 70.252. Csataj Lajos honvédelmi miniszter előterjesztése Horthy Miklóshoz. Budapest, 1943. szeptember 25.

⁴¹ MNL OL, K70–III–1944–8–22/res. 66. Büntető indítvány vitéz Feketealmy-Czeydner Ferenc és társai bűnügyében. Budapest, 1943. december 9. Az 1930. évi III. törvény cikk 59. §. 1. A hűtlenség büntetettét követi el és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő, aki háború idején: 1. a magyar állam vagy szövetségese fegyveres erejének vagy a velük közösen működő fegyveres erőnek szándékosan hátrányt vagy az ellenségnek szándékosan előnyt okoz.

csendőrszázados, VIII. rendű vádlott példáját, aki 1942. január elején több száz szerb civil legyilkolására adott parancsot Csurogon. Mindezért a haditörvényszék, az ítéletben is deklarálta, enyhének mondható 14 év fegyházra ítélte. Az ítélete szerint:

a „súlyosító és enyhítő körülmények gondos és lelkiismeretes mérlegelése után úgy találta a haditörvényszék, hogy VIII-XIV. r. vádlottaknál utóbbiak benső értékük és jelentőségük folytán annyira nyomatékosak, hogy a Btk. 92. §-ában körülírt rendkívüli enyhítőjog alkalmazását teszik indokolttá, s így az életfogytig tartó fegyházbüntetési tétel mellett a hivatkozott törvényhely alapján kiszabható legkisebb büntetés megközelítését illetve alkalmazását találta a kisebb felelősséget viselt vádlottak cselekményeiben megnyilvánult jogsértések tárgyi súlyával és alanyi bűnösségük fokával arányban állónak”.⁴²

A hűtlenség alapesete esetén 10–15 közötti fegyházbüntetés volt kiszabható, ám abban az esetben, ha a tettes a büntettet hivatali vagy szolgálati kötelességének szándékos megszegésével követte el, életfogytig tartó fegyházbüntetést is kiróhattak. Sőt, ha a cselekményből nagy hátrány származott, vagy az a hadviselés érdekét nagy fokban veszélyeztette, a büntetés halál is lehetett.⁴³

Ami a fő vádlottak szökését illeti: Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke nem volt hajlandó vizsgálati fogságot elrendelni Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai ellen, pedig ezt Babos József hadbíró ezredes többször is kérte. Babos szerint a döntését Szombathelyi azzal indokolta, „*hogy nem tételezi fel egy tábornokról, miszerint megszökjön*”, s annak ellenére utasította el Babos indítványait, hogy az részletesen tájékoztatta „*az igen súlyos bűncselekményeikről, és mindig hangoztattam, hogy törvény értelmében a vizsgálati fogságot el kell rendelni*”.⁴⁴

Szombathelyi döntése ellen Babos előterjesztéssel élt a honvédelmi miniszternél, Csataj Lajosnál is, ő azonban nyomatékosan utasította, hogy Feketehalmy-Czeydnerrel és társaival szemben semmiféle korlátozó intézkedést ne tegyen. „*Ezt röviden azszal indokolta, hogy Feketehalmy-Czeydner és társai hazafias cselekedetet hajtottak végre*” – vallotta Babos a későbbi népbírói eljárás során.⁴⁵

⁴² A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítéldbíróság által hozott H.448/43. sz. ítélet, 210. FT, 155/2011.

⁴³ 1930. évi III. törvénycikk 59. §. 4. pont.

⁴⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-101594/1. 10–11. Babos József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1945. október 25. A vizsgálati fogság elrendeléséhez lásd egy hasonló ügyben, az 1942. június 24-i, munkácsi zsidóellenes atrocitások résztvevőivel szemben lefolytatott eljárást, ahol a vizsgálat idejére az egész alakulatnak korlátozták a mozgási szabadságát. Gellért–Gellért, 2016.

⁴⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-101594/1. 11. Babos József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1945. október 25.

Azt sem lehet mondani, hogy nem lehetett előre látni, hogy mi fog történni. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. január 2-án külön fel is hívta Horthy Miklós kormányzó figyelmét ennek a lehetőségére:

„De nem hallgathatom el aggodalmaimat amiatt, hogy a forma szerint hűtlenséggel, valóságban tömeggyilkossággal vádoltak közül mostanáig egyetlen egy sincsen letartóztatva. Nem tudok ilyesmire precedenst a magyar igazságszolgáltatásban. És bizony föl kell merülnön az emberben az az aggodalom, hogy ilyen főbenjáró bűncselekmények tettesei vagy vádlottjai végül is, látván, hogy szorul nyakuk körül a burok, nem fognak-e megszökni az ítélet, és az ítélet végrehajtása elől. Egyszerű jogászai, polgári észsel nehéz megérteni, miért nem tartóztatták le idáig is legalább a legsúlyosabb váddal terbelteket”⁴⁶

Mindezek után különösen érdekes, hogy a megszökött vádlottakkal szemben a haditörvényszék nem hozott ítéletet, pedig megtehetette volna, hanem – Szombathelyi döntése értelmében – későbbre hagyta ügyük elbírálását. Az ítélet indokolása szerint

„a Kbp 278. § (2) bekezdés alapján a főtárgyalást a vádlottakkal szemben azért rendelte abbahagyni és ellenük a bűnvádi eljárást a Kbp. 37. § (1) bekezdéséhez képest azért rendelte elkülöníteni, mert egyrészt a felsorolt vádlottak szökés folytán a bűnügy együttes keresztlíttele már nem volt lehetséges, másrészt pedig, mert az elkülönítés tekintetében a m. kir. honvéd vezérkar főnöke, mint illetékes parancsnok így rendelkezett”⁴⁷

Az egyes alárendelt és a gyilkosságokban részt vevő katonai alakulatok tagjaival kapcsolatban Veszprémy azt állítja, hogy „bármilyen antiszemita légkör uralkodott is a tiszti képzőben vagy a csendőrség köreiből, a Browning által bemutatott radikalizálódási folyamat nem állhatott fenn olyan katonák esetében, akiknek műcsatát kellett rendezni abhoz, hogy ölni kezdjenek”. (24) Veszprémy itt arra utal, hogy Zöldi Márton csendőr főhadnagy 1942. január 22-ről 23-ra virradó éjjel egy kisebb lövöldözést rendezett Újvidék belvárosában, majd másnap reggel azt jelentette, hogy a csendőrrjárőrre kézigránátot dobtak és négyen könnyebben megsérültek. Zöldi több csendőr fejét, kezét és lábát is bekötöztette, és kioktatta őket, hogy az éjszakai összeütközésben való részvételüket szelvében-hosszában híreszteljék. Ezzel akarta feltüzelné a csendőrlegénységet a másnapi razziára.

⁴⁶ OSZK, 28/86. Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékirata Horthy Miklóshoz, 1944. január 2.

⁴⁷ A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítéldbíró által hozott H.448/43. sz. ítélet, 217–218. FT, 155/2011.

Veszprémy mintha azt állítaná, hogy a csendőrök nem radikalizálódhattak – bármit is jelentsen ez, mert a szerző nem fejt ki sem itt, sem máshol, hogy mit ért pontosan ez alatt –, mert csak külön műcsata rendezésével lehetett rávenni őket a gyilkolásra. Amit tudunk az az, hogy 1942. január 23-án délelőtt, az újvidéki Pirosi utcában a Zöldi Márton parancsnoksága alatt álló csendőrök fegyvertelen férfiakat és nőket kezdtek el gyilkolni.

Ami Christopher Browning történetét illeti, ő az Átlagemberek című munkájában⁴⁸ egy német tartalékos rendőrszázalój példáján keresztül mutatja be, hogy tagjai miként válnak a megszállt Lengyelországban fokozatosan – Veszprémy szavait használva – „hivatásos tömeggyilkosokká”. (17) A razziasorozat eseményeit megvizsgálva a Browning által leírt radikalizálódási folyamat, ha lehet még gyorsabban történt meg, az elkövetők relatíve kis ráhatással váltak gyilkosokká. Ha valami, akkor a másnap délelőtti gyilkolás mutatja, hogy milyen könnyen sikerült „radikalizálni” a csendőröket. Zöldi Mártonra pedig hatványozottan vonatkozhat(ná)nak Brownig tézisei. Ő már 1939-ben, a kárpátaljai területek visszafoglalásakor súlyos bűncselekményt követett el, hat fegyvertelen férfit gyilkoltatott meg csendőreivel, ám tettéért sosem felelt, mert Horthy Miklós közkegyelemben részesítette őt és a gyilkosságokat elkövető csendőröket is.⁴⁹ Ha valaki, akkor ő tudta, hogy miként kell „motiválni” az embereit.

Csurog község példája szintén jól mutatja, hogy milyen gyorsan válhatnak hétköznapi emberek gyilkosokká. Ez volt az a helység, ahol elkezdődött a razziasorozat. 1942. január elején a helyi közigazgatás hathatós közreműködésével, a főjegyző és a községi bíró felbujtására és részvételével a helyi férfiakból verbuválódó nemzetőrség kezdte el legyilkolni a község házára beszállított szerb férfiakat. Az elkövetők és áldozatok között közeli kapcsolat állt fenn, ismerték egymást, a gyilkosságok pedig különösen kegyetlenek voltak: puskatussal, karóval, doronggal, kocsilöccsel verték agyon az embereket. Pár nappal később pedig egy határvadász egység katonái a két csurogi magtárban összezsúfolt több száz szerb férfit, nőt és gyereket lőttek agyon, a haldoklókat agyonszurkálták, a holttesteket pedig a Dunába dobták.⁵⁰

S ha már radikalizálódás, az újvidéki gyilkosságokat elkövető alakulatok egy része már vagy eleve ki volt rendelve a korábbi atrocitások helyszínére, még ha azokban nem is vettek tevékenyen részt, ám legalább hallomásból tudomásuk volt arról, hogy miként folynak a „tisztogatási műveletek”. A „radikalizálódási folyamat” itt azt jelentette, hogy a

⁴⁸ Browning, 2019.

⁴⁹ Klimó, 2018: 94.

⁵⁰ BFL, XXV. 4. a. 4713/1971., VIII. kötet. 3172–3174. Szanka György, kihallgatási jegyzőkönyv, 1971. június 11; Uo. 2878–2879. Józsa János, kihallgatási jegyzőkönyv, 1971. március 5.

feljebbvalóik parancsára vagy elnéző magatartása mellett, tudva, hogy nem fogják őket felelősségre vonni őket, követték el a gyilkosságokat.

S itt érkezünk el a helyi közigazgatás szerepéhez, amivel kapcsolatban Veszprém – helyesen idézi –, hogy Újvidék polgármestere, illetve a város főispánja többször is tiltakoztak a gyilkosság napján az atrocitások ellen. Veszprém konklúziója ugyanakkor az, hogy „*ha annyi esetben tiltakozott vagy szabotált volna a magyar közigazgatás 1944-ben, mint tette azt [...] 1942-ben, akár másképp is alakulhatott volna a deportálások története*”. (24) Több száz ember fényes nappal, egy egész város szeme láttára történő legyilkolása ellen valószínűleg a legtöbb magyar közigazgatási tisztségviselő tiltakozott volna 1944-ben is. A „tiltakozó közigazgatás” tézisével szemben ugyanakkor azt is láthattuk – s erről Veszprém nem tett említést –, hogy Csurogon a helyi közigazgatás vezetői az 1944-es magyarországi eseményeket is jóval meghaladó mértékben, tevékenyen részt vettek a tömeggyilkosságokban.

Tézisének lezárásaképp Veszprém az 1944. január 22-i hadbírósi ítéletről azt állítja, hogy abban a csendőrökkel szemben megfogalmazottak (jogellenes parancs végrehajtásának megtagadása, atrocitások megakadályozása) olyan szigorúak, amit „*az elkövetőkkel vagy akár a passzív szemlélőkkel szemben egyetlen háború utáni bírósági ítélet sem hozott fel*”. (183) Ezt a messzemenő következtetést azonban egyetlen hivatkozással sem támasztja alá. Ezen gondolatmenetét folytatva leírja, hogy a népbíróságok legszigorúbb ítéletei is csak az adott közigazgatási alkalmazott felmondását követelték meg „*azaz elkövetőből vagy tetteársból passzív szemlélővé kellett volna válnia*”, de „*senkitől sem várták el, hogy aktívan tennie kellett volna az üldözöttekért*”. (183) Ebben az esetben Veszprém jól láthatóan összekeveri a katonai és polgári személyekre vonatkozó különböző szabályokat és úgy állítja be, mintha a Horthy-kori hadbírósi szigorúbb követelményeket támasztott volna, mint a népbíróságok. Még ha így is lenne, akkor azt összehasonlító elemzéssel bizonyítani kellett volna, azonban ez elmaradt.

V. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1944-ben

Még mindig a második fejezetnél tartva, Veszprémy állítása szerint az Endre László alispán által vezetett Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében a német megszállást megelőző antiszemita jogalkotásból „*egyres történészek szerint leképezhető a teljes országos magyar gyakorlat*”. (22) Mint fentebb láthattuk, a szerző itt is azzal a módszerrel él, hogy olyat tulajdonít a végjegyzetben hivatkozott szerzőknek, itt épp a Kádár Gábor és Vági Zoltán szerzőpárosnak, amelyek nem találhatók meg könyvük Veszprémy által hivatkozott oldalain.⁵¹ Ezzel szemben egy korábbi, alapműnek számító könyvükben – amelyet Veszprémy még csak a bibliográfiában sem idéz –, épp azt állítják, hogy „*a törvénytelen antiszemitizmus egyáltalán nem korlátozódott Pest megyére, és korántsem csak Endre sürgetett vagy léptetett életbe jogtalan zsidóellenes megszorításokat*”, majd pedig konkrét példákat keresztül sorolják fel mindezen eseteket.⁵²

Veszprémy úgy folytatja a szerzőpárosnak vagy talán más történésznek tulajdonított gondolatokat – mert hivatkozást itt már nem ad meg –, hogy mivel „*[...] már volt példa mind fizikai atrocitásra, mind deportálásra, a magyar közigazgatás teljes egészében szélsőséggé vált, és készen állt a holokauszt lebonyolítására. Ez az okfejtés azonban igencsak ingatag*”. (22) Ismét fontos kiemelni, hogy a szerzőpáros ilyet nem állított. Azt azonban megfogalmazták, hogy a magyar közigazgatás aktív kollaborációjához nagyban hozzájárult az 1938-tól napi rutinná váló bürokratikus és törvénytelen hivatali antiszemitizmus, s általánosságban megjegyezték, hogy – európai szinten – a legtöbben hivatali rutinként fogták fel a zsidóüldözésben való részvételüket.⁵³ Endrével kapcsolatban pedig – többek között – azt állították, hogy kinevezésével egy ideális, a magyar közigazgatás működését belülről jól ismerő ember került a Belügyminisztériumba, aki az alatta működő teljes magyar bürokráciát arra használta fel, hogy végrehajtsa, amit jómaga, „*az antiszemita politikusok és újságírók már évtizedek óta követeltek*”.⁵⁴

Veszprémy azt is megemlíti, hogy Endre László „*ténykedése folytán az ország legnagyobb vármegyéje az antiszemita jogalkotás központjává vált*”, amiből „*egyres történészek azt a konklúziót vonták le, hogy a helyi szintű antiszemita jogalkotás az egész országban úgy nézhetett ki, mint Endre László „birodalmában*”. Majd megrovóan hozzáteszi, hogy az miszerint „*egyres kutatások Endre László személyes iratainak vizsgálatát követően látleletet állítanak fel az egész ország közigazgatásáról,*

⁵¹ Veszprémy, 2019. 244. 38. sz. lj; Kádár–Vági, 2013: 127, 250.

⁵² Kádár–Vági, 2005: 69–71.

⁵³ Kádár–Vági, 2013: 244, 247.

⁵⁴ Uo. 255–256.

már önmagában is módszertani problémákat vet fel, amelyekre most nem térek ki”. (25)

Ismét az a helyzet, hogy az állítása alátámasztására megadott Kádár–Vági történéspáros íyet – a Veszprémy által megjelölt oldalakon – nem ír.⁵⁵ A másik hivatkozott történész, Karsai László pedig nem Endre személyes iratai alapján, hanem a Budapest Főváros Levéltárában található korabeli (1938–1943 közötti) újpesti és rákospalotai közigazgatási iratok alapján vont le teljesen más következtetést:

„ha egyszer a hivatalnokok – éppúgy mint az átlagemberek – elkezdték megszokni, hogy hivatalosan, »legálisan« is ki lehet rekeszteni honfitársai egy részét az állampolgársági jogegyenlőségből, ha el lehet venni állásaikat, iparjogosítványaikat, akkor egy idő múlva már ugyanilyen alapon nemcsak elképzelhetőnek, hanem jogosnak is tűnt sokak szemében, hogy a jogfosztott zsidóktól meg is lehet szabadulni”.⁵⁶

1. „Magyar vérszövetség” – Mérey László főispán

Mindezek után tér rá Veszprémy a német megszállás után kinevezett új főispán, Mérey László szerepére:

„amennyiben igaz az a tétel, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Magyarország orvosi (sic!) lova volt a holokausztban való együttműködés terén, akkor azt kéne látnunk, hogy a legszélsőségesebb antiszemitaoknak és legmeggyőződésebb náci barátoknak itt kellett volna kifejtteniük működésüket a német megszállás során. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy az ország egyetlen (!) olyan főispánja, akinek náciellenes tevékenységéről egészen a berlini német külügyminisztériumig eljutottak jelentések, a vármegye főispánja, Mérey volt. Ezenfelül Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében tagadta meg a gettósítási rendeletet a legtöbb város vagy község: nevezetesen Békásmegyér, Csillag-hegy, Csepel, Kecskemét, Pestszenterzsébet, Rákospalota, Sasbalom, Rákosszentmihály, Soroksár, Újkécse, Újpest, Káspeszt, Vác és Szentendre. [...] Ezeknek száma kiemelkedő, tekintve, hogy országos szinten is csak alig néhány egyéb példát ismerünk”. (25–26)

A fenti bekezdés majdnem minden állítása hibás. Elsőként, miszerint Mérey

⁵⁵ Veszprémy, 2019. 245. Az 55. sz. végjegyzetben a hivatkozott oldalakon (Kádár–Vági, 2013: 145–146) még csak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szó sem szerepel.

⁵⁶ Karsai, 2005: 98. Veszprémy pár oldallal később azt is hozzáteszi, hogy „a magyarországi holokauszt egyik domináns történetírói narratívája szerint a magyar közigazgatás gyilkos antiszemita világnézete okán asszisztált kiemelkedő mértékben a zsidóság deportálásához”. (30)

„náciellenes tevékenységéről” egészen a berlini német külügyminisztériumig eljutottak jelentések, a könyv alapján nem tudjuk ellenőrizni, mert Veszprémy nem adja meg állításának pontos levéltári forrását. Egy 2018-as forrásközlésére hivatkozik, amiben ezt találjuk:

„Ígaz, azonban tény, hogy még a német külügyi jelentések is számon tartották Méreyt, mint a zsidóellenes hangulattal szembenálló főispánt. Egy, a német külügy Inland II osztálya számára készült, Zsidókérdés Magyarországon című datálatlan, valószínűleg júniusi irat állítja, hogy Pest megye alispánja szerint a megye felső vezetése is »a zsidókat segíti«. A szöveg minden bizonnyal Méreyre utal”.⁵⁷

Feltűnhet, hogy ugyanazon forrás alapján a „zsidóellenes hangulattal szembenálló” jelzőből a könyvben „náciellenes tevékenység” lett, a „minden bizonnyal” pedig teljes bizonyosságra változott. A döntő szót a hivatkozott korabeli iratnak kell kimondani, amire 2018-as munkájában Veszprémy már hivatkozik.⁵⁸ Nézzük, hogy mit is tartalmaz ez az irat!

A német Külügyminisztérium berlini levéltárában (is) megtalálható, mikrofilmen kutatható korabeli irat egy 1944. augusztus 2-án kelt jelentés, amit a berni német követség küldött a berlini Külügyminisztériumnak. Az irathoz csatolt mellékletekben a svájci zsidó szövetség (La Fédération suisse des communautés israélites) sajtóosztálya (JUNA = Jüdische Nachrichten) által a magyarországi zsidóüldözésről készült (sajtó)beszámolókról szóló összefoglaló jelentések találhatók.⁵⁹ A *Judenfrage in Ungarn, Erregung im Ausland, Vorgänge im Inland* (A zsidókérdés Magyarországon – izgalom külföldön, belföldi folyamatok) című német nyelvű sajtóösszefoglaló a svájci és magyar sajtóban megjelent híradásokat foglalja össze. Ebben az *Összetartás* című lap június 24-i számában megjelent cikkekre hivatkozva idézik a következő mondatot: „Pest megye alispánja egy nyilvános beszédben arról panaszkodott, hogy saját megyéjének magasrangú hivatalnokai is segítenek a zsidóknak”.⁶⁰

A nagy jelentőségűnek tűnő állítás alapja tehát egy nyilvánosan elhangzott beszédnek a magyarországi nyilas sajtóban megjelent, majd egy német sajtóösszefoglalóban idézett mondat, amelyben egy szó sem esik Méreyről. Erre az iratra hivatkozva Veszprémy nem állíthatta volna a koncepciója alapjául szolgáló, de nem valós tény. Ez súlyos forráskezelési

⁵⁷ Veszprémy, 2018.

⁵⁸ Uo. 38. l. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 99450, 5713. Judenfrage in Ungarn, n. d. 55–56.

⁵⁹ Az irat tárgya: Berichte der Juna über die Judenverfolgungen in Ungarn. Deutsche Gesandtschaft Bern, den 2 August 1944. A kísértőszöveg: „In der Anlage werden eine Anzahl von der Juna herausgegebene Berichte vorgelegt, die sich auf die Judenverfolgungen in Ungarn beziehen”.

⁶⁰ A német mondat: „Der Vizegespan des Komitates Pest habe sich in einer öffentlichen Ansprache beklagt, dass selbst die höheren Beamten seines Komitates den Juden beihilflich seien”.

hiba.

Másik kijelentése, miszerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében „tagadta meg” a legtöbb város a gettósítási rendeletet, szintén nem állja meg a helyét. Ahogy arra Végső István rámutatott,⁶¹ a felsorolt településeken – kettőt kivéve – a helyi közigazgatás mindenhol gettókat létesített.

S akkor mégis mi történt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye legfelső szintjén Veszprémy szerint? A szerző Mérey László főispán példáján keresztül mutatja be, hogy személyében olyan ember került a főispáni székbe – a vallomások szerint egyébként Horthy Miklós külön kérésére –, akinek az volt a feladata, hogy mérsékelje a német igények kiszolgálását, s „nehogy egy szélsőséges egyén kerüljön a helyére”. (61) Veszprémy azt állítja, hogy a főispán számos ponton ellenállt a kollaboráns belügy követeléseinek és maga is zsidókat bújtatott (25). A szerző szerint Méreynek a németekkel szembeni mentalitására jellemző az a mondat, hogy „egy jottányival se adjunk nekik többet, mint amennyit ők tőlünk követelhetnek”. Veszprémy idézi Mérey egyik másik vallomását is, miszerint nem állt módjában a zsidótörvények végrehajtása ellen tenni, hiszen főispánként éppen az volt a dolga, hogy az aktuális kormány politikai programjának megvalósítását kérje számon a közigazgatáson. „Minden tiltakozás természetesen eredménytelen lett volna” – idézi Méreyt. Veszprémy ezután levonja a konklúziót: a „főispán ílyetén vallomása érthetetlen, hiszen igenis tett a deportálások ellen: bújtatott zsidókat, fellépett a német csendőrség ellen, számon kérte az alispánt, és tiltakozott a belügynél, sőt magánál Horthynál is”. (202)

Mérey népbíróági peréből azonban más kép bontakozik ki az egyébként elképesztő tudatlanságot tettető Méreyről. Egyik kihallgatása során például azt vallotta, hogy 1944. május 8-án úgy vállalta el a főispánságot, hogy tájékozódott volna arról, hogy „mit jelent a gyakorlatban a Sztójay-kormány”.⁶² A deportálásokkal kapcsolatban kijelentette, hogy „az átlag intelligens újságolvasó embernél többet azokról nem tudott, ez irányú kérdései elől az alispáni hivatalban kitértek”,⁶³ illetve „főispánságom alatt a Pest megyei zsidóság deportálásról hallomásból tudtam, hivatalosan nem jelentették, hivatalosan nem foglalkoztam a kérdéssel”.⁶⁴ Népbíróági tárgyalásán úgy vallott, hogy „a zsidókérdéssel én hivatalból nem foglalkoztam, mert ebbe semmi hivatalos beleszólásom nem volt, egyébként a Kállay-féle tervnek voltam a híve, mely a kérdés rendezését a háború befejezése utánra akarta eltolni”. Majd pedig azt állította, hogy beszélt valamikor Horthyval, aki „kijelentette nekem, hogy ő sem tud semmit tenni, Endre László szerinte bolond”. Mérey azt is állította, hogy a

⁶¹ Végső, 2020.

⁶² BFL, XXV.1.a. 1605/1945, 15. Jegyzőkönyv a Magyar Hadügyminisztérium Katona Politikai Osztályán, 1945. május 6.

⁶³ Uo. 14. Jegyzőkönyv a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán, 1945. május 2.

⁶⁴ Uo. 16. Jegyzőkönyv a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán, 1945. május 6.

deportálásokról csak utólagos jelentések alapján szerzett tudomást, s „azonnal megpróbáltam utána járni az ügynek, felelősségre vontam az alispáni hivatalt, azonban azt felelték, hogy nem rájuk tartozik”. Vallomása szerint az alispántól is hiába kérte jelentést, s végül „Horthy kormányzó is azt mondta, hogy ő sem tebet semmit, mert a deportálásokat a németek intézik”.⁶⁵

Az ország legnagyobb vármegyéjének élére kinevezett, a kormány programját végrehajtani hivatott főispán – egyben nyugalmazott altábornagy – szavaiból egy teljesen tudatlan és tehetetlen ember önképe bontakozik ki. Mérey ezen vallomásai kétséget kellett volna, hogy ébresszenek a szerzőben. A főispán valós tevékenységét a korabeli főispáni és egyéb közigazgatási iratok, valamint a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1944-es történetét taglaló többi népbírósi per ütköztetésével lehetett volna alaposabban feltárni.

Mindehhez csupán adalékokkal szolgálhatok. Mérey 1944. május 9-i beiktatási beszédében csupán egy helyen említette meg a zsidóságot: „a zsidókérdés megoldása, az eldugott áruk közforgalomba hozatala talán enyhíteni fogja valamennyi ruhaneműkben és iparcikkeken a fennálló hiányt” – rögzítette a gyorsírói napló.⁶⁶ Az eseményen jelen levő Jaross Andor belügyminiszter szerint Mérey beszéde „száz százalékig fedte a kormány álláspontját”,⁶⁷ majd kijelentette, hogy „a főispánnak és alispánnak harmóniában kell együttműködni és tökéletes összehangban kell megvalósítania azokat a feladatokat, amelyek reájuk a vármegye vezetésével kapcsolatosan hárulnak”.⁶⁸ Jaross azt is kifejtette – megszólítva az ország összes közigazgatási alkalmazottját –, hogy „olyan ma az egész ország, mint egy hadszíntér, a polgármesterek, főszoftgabírák, alispánok dandárparancsnokok, ezredparancsnokok, zászlóaljparancsnokok, akiknek példát kell mutatniuk katonáik előtt, hogy azt kövessék”.⁶⁹ Ugyanezen törvényhatósági bizottsági ülésen Mérey a következő meleg szavakkal búcsúztatta Endre László távozó alispánt:

”Engedje meg Államtitkár Úr, hogy én ne búcsúzzam. Minket 25 év fegyverbarátság, régi ellenforradalmi, MOVE idők, az együtt végzett vármegyei és vitézi munka, s egy olyan magyar vészövetség köt össze, hogy mi, se ő, se én, se egymástól, se ettől a vármegyétől elválni, elbúcsúzni nem tudunk. Ha most felettesei bizalma magasabb hatáskörbe szólította őt, meg vagyunk győződve arról, hogy új munkakörében a régi töretlen eréllyel, lelkesedéssel, ügybuzgalommal, kitartással, magyar vére forróságával fogja új hivatalát betölteni éppen

⁶⁵ Uo. 20–21. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 4.

⁶⁶ MNL OL, I-sorozat, 163. tekercs, 572. cím. 9791/1944.kig. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottságának ülése, 1944. május 9. Gyorsírói napló, 15.

⁶⁷ Uo. 19.

⁶⁸ Uo. 21.

⁶⁹ Uo. 25.

úgy, mint ahogy ezt a vármegye élén, mint alispán betöltötte”.⁷⁰

Mérey önfelmentőnek tűnő mondatait tehát mindenképp nagy óvatossággal kell kezelni, még akkor is, ha tudjuk, hogy a budapesti népbíróság elsőfokú ítéletében kiemelte, hogy „*a vádlott főispánsága alatt, mint pedig azt megelőzően is a kísémberek ügyét szívén viselte, és ahol módjában volt, megtette a szükséges lépéseket az érdekükben*”.⁷¹ Egy módszertani megjegyzés még idekíváncozik. A népbíróságok ítéleteinek néha sommás megállapításait érdemes kellő kritikával kezelni. Fontos, hogy a történész maga alakítsa ki önálló véleményét a tanúvallomások és más iratok alapján. Nemcsak azért, mert hetvenöt évvel az események után sokkal több irat és idő áll a rendelkezésre, hanem azért is, mert a népbíróságok – Veszprémy és a szakirodalom szerint is – ítélezése sok kivetnivalót hagy maga után.

2. Hess Pál polgármester és az újpesti gettósítás

Újpest esetében a szerző Hess Pál polgármester tevékenységét „*személyes kapcsolatok és hatalmi körök közrejátszásával*” magyarázza. Azt írja, hogy a népbírósági tanúk szerint „*alacsonyabb beosztású munkatársai gyakorta közölték vele utasításait, mint Endre László akarátát, így volt lehetséges, hogy Bakó Oszkár, aki mindössze városbázi tanácsnok volt, rendeleteket adott ki, lakásügyi hivatalnokokat utasított a gettósítással kapcsolatban, ráadásul mindezt szóban, alkalmanként telefonon tette. Bakó nemegyszer rendeleteket is lediktált Hessnek Endre Lászlóra hivatkozva*”. (27) Majd mindezek jellemzésére hozzáteszi, hogy Erdélyi László városi jegyző vallomása szerint Hess „*szó nélkül tűrte, hogy a reggel 9 órakor kiadott rendeletet 11 órakor, majd újból 4 órakor az előző rendeletekkel teljesen ellentétes értelemben megváltoztassák*”. Veszprémy szerint Hess engedményeket is tudott elérni, így „*a városon kívüli területről a városon belültre változtatta a gettó behatárait, és moratóriumot eszközölt ki a zsidóságnak a kiköltözésre*”.⁷² (28)

Elsőként is, Veszprémy megint téved, ez a mondat nem Erdélyi tanúvallomásában található, hanem – valószínűsíthetően – egy Major nevű népbírósági sajtóelőadó írhatta hallomásból szerzett információk alapján; nagy különbség a forrás hitelességét illetően.⁷³

Érdemes megfigyelni, hogy míg pár oldallal feljebb Veszprémy szerint Újpesten „*megtagadták a gettósítási rendeletet*”, addig itt már városon belüli gettóról ír, amit a városon kívül létrehozandó ellenében lobbizott ki a polgármester. Ez így azonban szintén alapvető

⁷⁰ Uo. 68.

⁷¹ BFL, XXV.1.a. 1605/1945, 41. Budapesti Népbíróság elsőfokú ítélete, 1945. október 4. .

⁷² BFL, XXV.1.a. 212/1945, 7. Az újpesti rendőrkapitányság politikai nyomozó csoportjának 292/1945.pol.sz. jelentése, 1945. március 29.

⁷³ BFL, XXV.1.a. 212/1945, 12. A Budapesti Népbíróság sajtóelőadójának jelentése Hess (sic!) Pál ügyében. Aláírás nélkül, 1945. április 30.

tévedés. Újpesten két elkülönített részt is létrehozta a zsidóság számára: mintegy 6.000 személyt zártak el a város gyári övezetében kijelölt házakba, körülbelül 8.000 ember pedig a városon belül nyert elhelyezést. Egy korabeli irat alapján pedig azért, mert ez „*keresztény érdekeket nemcsak, hogy nem sért, de minden tekintetben előnyére válik és kívánatos az érdekelt keresztény tömegnek*”.⁷⁴

Egy másik helyen Veszprémy azt írja, hogy „*Hess Pál újpesti polgármester ellen Bakó Oszkár városházi tanácsos, Endre László bizalmasa indított belügyi fegyelmi eljárást, mert az túl jó viszonyt ápolt a zsidótanáccsal*”. (104) A végjegyzetben megadott forrás Hess népbírósi perének tárgyalására utal, ahol dr. Venetiáner Pál tisztviselő tett tanúvallomást.⁷⁵ Alaposan elolvasva a tárgyalási jegyzőkönyvet, egészen más végeredményre jutunk. Abban ugyanis Venetiáner arról számolt be, hogy 1944. május elején felkereste Bakót és arra kérte, hogy ne lakoltassák ki a lakásából, mert hamarosan megkapja a kivételezésről szóló papírját. A tanácsnok elutasította kérelmét, ezután kereste fel Venetiáner a polgármestert. A köztük lezajlott beszélgetést pedig így rekonstruálta:

„láthatóan nehezére esett [Hessnek], hogy Bakónál intervenáljon, de elment és megkérte érdekeimben. Egy óra múlva izent értem és láthatóan izgalomban volt, mert közölte, hogy Bakó az érdekeimben tett intervencióját tovább jelentette és telefonon közölték velem, hogy fegyelmi eljárást indítanak ellene. Ebből egy szó sem volt igaz, ugyanis Bakó telefonált egy környezetbeli tisztviselőjével a polgármesternek. Bakó közölte velem, hogy ő megengedi, hogy egy szobában bent maradhatok”.⁷⁶

Ismét kiderül, hogy a tanúvallomás nem azt tartalmazta, amit Veszprémy annak tulajdonított. Egy dolog azonban kiderül: Hess a felelősséget kerülendő hivatkozott a vele szemben elindított eljárásra. Ahogy azt Csósz László történész már megállapította, itt azzal az országosan megfigyelhető jelenséggel találkozunk, amikor a felelősségtől menekülő helyi polgármesterek másoknak adták át a gettókkal kapcsolatos ügyek intézését, akik pedig „*szolgálatkész, túlteljesítve kollaboráltak*”.⁷⁷

Veszprémy szerint Hessen a „*csendőrség is átsétált*”, amikor a deportálás előtt egy csendőr százados kocsikat akart igénybe venni az öreg zsidók elszállítására, mire Hess közölte, hogy a deportáláshoz „*hatósági segédletet*” nem adhat. A csendőr erre azt felelte,

⁷⁴ Pap, 2018: 113–115.

⁷⁵ BFL, XXV.1.a. 212/1945, 64. Dr. Venetiáner Ernő vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Csósz, 2010: 90.

hogy „ő ihlet nem is kért, el van látva megfelelő utasításokkal”. Ezt Veszprémy úgy magyarázza, hogy „jelzésértékű”, hogy a csendőr „ilyen szinten semmibe vebette az Endre által nem támogatott polgármester?”. (28) A szerző itt ismét az általa már sokszor hivatkozott rendőrségi összefoglaló jelentést adta meg forrásul, azonban a peranyagban fellelhető tanúvallomások más képet festenek az esetről.

Hess egyik rendőrségi vallomása szerint június 30-án este 6 órakor megjelent Garay csendőr százados és azt mondta, hogy

„közlöm a polgármester úrral, hogy a zsidókat holnap reggel fogjuk az angyalföldi állomásig elszállítani. [...] Én a százados úrtól semmiféle írásbeli parancsot nem kértem, hogy felmutasson és ő nem is mutatott nekem ilyen parancsot. Részemről azért nem kértem ezen intézkedésre parancsot, mert akkor már nagyobb számú csendőr jelent meg a városban”.⁷⁸

Hess azt is hozzátette, hogy hivatalos értesítést az elszállításokról nem kapott és nem is kért.⁷⁹ Ha hihetünk Hess vallomásának, akkor itt egyszerűen megint csak az történt, hogy a polgármester egyszerűen hagyta, hogy megtörténjenek az események, nem kellett „átsétálni” rajta. Érdeemes talán azt is megemlíteni, hogy a tárgyaláson Hess azt is elismerte, hogy a Garay nevű százados bábákat is kért, s „egy tisztviselővel lementek a tisztiorvosi hivatalba a bábákat összeírni. Nem tudtam, de nem is gondolhattam, hogy [...] milyen célzattal kérte tőlem a bábákat, az ezzel kapcsolatos egész ügyről most hallok”.⁸⁰ A népügyészség erre még ott helyben vádat emelt Hess-szel szemben, mert „a zsidó lakosság elszállítása alkalmával a bábákat kirendelte a zsidó nők megmotozására”, de még aznap – indokolás nélkül – ejtette is a vádat.⁸¹

Veszprémy szerint Hess Pál perében a népbíróági eljárások „sötét hátterére is fény vetült, amikor Kolozsvári Pál, újpesti hivatalnok tanú azt nyilatkozta a népbíróság előtt, hogy »rendőrségi vallomásomat súlyos kényszer hatása alatt tettem«”. (171) Mindez könnyen előfordulhat, de nem tudjuk, mivel kapcsolatban állította, mert ezt nem rögzítette a tárgyalási jegyzőkönyv.⁸² Ugyanakkor nagyon fontos adalékkal szolgál Kolozsvári Pálnak a saját népbíróági perében írt védekező irata, amelyben azt állította, hogy június 30-án adták ki a 25592/1944. sz. polgármesteri rendeletet, amely „22 városi tisztviselőnek, köztük nekem is megtiltja, hogy a várost

⁷⁸ BFL, XXV.1.a. 212/1945, 36. Hess Pál rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 20.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. 56. Hess Pál vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁸¹ Uo. 64. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁸² Uo. 63. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

elhagyjuk, s másnap július 1-ének reggeli 6 órájára a városházára rendelt minket a polgármester”.⁸³ Ez Hessnek a deportálásokban nyújtott szerepét tovább árnyalja.

Veszprémy tézise szerint Hessnek „hiába volt jogköre Bakó felett [...] az egyéniség és a személyi kapcsolatok ismét felülírták a hivatalosan fennálló erőviszonyokat”. (28) A peranyag áttanulmányozása alapján az derül ki, hogy Újpesten Hess polgármestersége alatt már 1944 március 19-e előtt is súlyosan diszkriminatív módon intézték a zsidók közigazgatási ügyeit, amelynek egyik végrehajtója – többek között – a Gazdasági Osztály vezetője, Bakó Oszkár volt. Hess pontosan tudhatta, hogy Bakó zsidóügyi referenssé való kinevezésével milyen típusú embert enged még nagyobb pozícióhoz.

A kinevezés körülményei a perből nagy körvonalakban, de azért rekonstruálhatóak. Hess – saját elmondása – szerint a vármegyeházáról telefonon azt az üzenetet kapta, hogy egy főtisztviselő intézze a zsidó ügyeket, így dr. Szalay Sándor és Bakó jöhettek számításba, de egy-két nap múlva ismét telefonáltak, hogy mégis Bakó legyen az. Azt is hozzátette, hogy „Bakó[t] azért is bíztam meg a zsidó ügyek előadásával, mert dr. Szalay és én nem tudtunk volna tárgyilagosan foglalkozni a kérdéssel, tekintettel számos zsidó szálainkra”.⁸⁴ Hess azt is nyilatkozta, hogy 1944 előtt „észrevettem, hogy a zsidóság elleni intézkedéseit túl szigorúak, de nem válhattam meg tőle, mert a vármegye ragaszkodott hozzá, így nem maradt más hátra, mint jobban ellenőrizni”, majd hozzátette – immáron 1944-re utalva –, hogy „működését nálam a zsidótanács egyetlen tagja sem kifogásolta, és az volt a vélemény róla, hogy emberfeletti munkát végez”.⁸⁶

Ezzel az egészen valószínűtlen kijelentéssel szemben Mártai László, ügyvéd szerint

„a zsidótanácsnak megmondtam, hogy ne túrják az állapotokat és mondjanak le, ha nem tudnak Hess-től segítséget kérni Bakó és pribékjei ellen. A városban hiedelme volt, hogy [Hess] segít a zsidókon, de én az egész embert a polgármesterségre is alkalmatlannak tartottam. [...] Ha vádlott helyét elhagyta volna, nem tudom ki került volna helyére, de rosszabb dolga a zsidóságnak akkor sem lehetett volna. Zsidóügyben a városházán általában nem szívesen fogadtak. A polgármestert felkeresőket Bakóhoz utasították”.⁸⁷

⁸³ BFL, XXV.1.a. 1289/1945, 31. Kolozsvári Pál kihallgatása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. október 27. Uo. 56, 59. Kolozsvári Pál észrevételei és bizonyítási indítványa, 1945. július ?. „Boros László hivatalnok csinálta a kirendelést, amely során „a csendőrség mellé 30–40 városi tisztviselő lett kirendelve”. Uo. 112. A védelem által hivatkozott tanúk jegyzéke.

⁸⁴ BFL, XXV.1.a. 212/1945, 52–53. Hess Pál vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁸⁵ A tárgyalási jegyzőkönyvben “intézkedéseim” szó szerepel, de a szöveg további része alapján ez egy gépelési hiba lehet.

⁸⁶ BFL, XXV.1.a. 212/1945, 48. Hess Pál vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁸⁷ Uo. 61. dr. Mártai László vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

Erdélyi László egészen máshogy adta elő a kinevezés körülményeit: „*dr. Bakó zsidóügy referensébe tudomásom szerint senki sem ragaszkodott. Szó is volt róla, dr. Szalay, dr. Magyar és én, mint egy bizottság fogjuk intézni a zsidókérdéssel kapcsolatos ügyeket. Dr. Bakó tiltakozott és a vádlott egyszerűen elfogadta a tiltakozását*” – tett tanúvallomást 1945 nyarán.⁸⁸ Szalay Sándor akkori polgármester-helyettes szerint Hess arról panaszkodott neki, „*hogyan tud tenni semmit Bakó ellen, mert Bakó a zsidó ügyekben kormánybiztosi hatáskörrel van felruházva*”.⁸⁹ Vanyek János, városi tanácsnok szerint azonban „*Bakó egyéni súlyát és a felelőségektől való beléhelyezett bizalmat mindig iparkodott megjátszani és vádlott, ha utánajárt volna, talán meggyőződhetett volna ennek ellenkező voltáról*”.⁹⁰ Hessnek végül volt reális alternatívája, az újpesti zsidók július eleji deportálása után beteget jelentett, majd háromhavi betegszabadságot vett ki, december 1-én pedig kérte – és meg is kapta – a nyugdíjaztatását.⁹¹

Az újpesti gettó létrehozásával kapcsolatban is fennáll az a tétel, miszerint a Budapest Főváros Levéltárában található korabeli iratok alapos átnézése nélkül, csupán a népbírói iratokra – ám azokra is csak szelektíven – hagyatkozva, messze nem kapunk megbízható képet az eseményekről és a közigazgatási tisztviselők szerepéről.

VI. A német nyomás kérdése

Veszprémy ebben a fejezetben kijelenti, hogy „*a magyar kollaboráns államvezetés egy része tevékenyen a zsidóság elpusztítására tört, egy másik része pedig szervilis vagy valóban lelkes módon kívánta kiszolgálni a német igényeket*”. Az utóbbival kapcsolatban szerinte „*komoly viták zajlanak*”, s „*egyes történészek szerint például a hazai zsidótörvények meghozatala terén a német nyomás volt meghatározó. Ugyanakkor nem rendelkezünk bizonyítékkal arról, hogy ezt a németek követelték volna*”. (79) A végjegyzetekhez lapozva kiderül, hogy „*az egyes történészek*” Gyurgyák Jánost rejtik. A zsidókérdés Magyarországon című könyvében a megadott helyen a Teleki-kormány zsidópolitikájának kapcsolatban az áll, hogy annak

„megértéséhez több szempontot kell figyelembe vennünk. Egyrészt Teleki Pál – aligha kétségre vonható – «tudományos antiszemitizmusát», másrészt a kormányzó párton belüli antiszemitizmus növekedését s a kormányzó párt Darányi óta tartó folyamatos kicserélődését, harmadrészt a németek mind erőteljesebb sürgetését arra vonatkozóan, hogy Magyarország oldja meg a zsidókérdést, végül pedig a hazai szélsőjobboldali és

⁸⁸ Uo. 57. Erdélyi László vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁸⁹ Uo. 78. dr. Szalay Sándor vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. július 14.

⁹⁰ Uo. 67. Vanyek János vallomása. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. június 30.

⁹¹ Uo. 36. Hess Pál rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 20.

nemzetiszocialista pártok megerősödését, amelynek jelei egyre nyilvánvalóbbak lettek [...]”⁹²

A fentebb már többször említettekhez hasonlóan megint csak azt látjuk, hogy Veszprémy olyan állítást tulajdonít egy másik történésznek, ami szöges ellentétben áll a leírtakkal. Gyurgyák szerint a németek sürgetése a Teleki-kormány vonatkozásában csak egyik oka volt a törvények meghozatalának. Veszprémy ezután úgy folytatja, hogy

„a hazai holokauszt-kutatók egy másik része ugyanakkor az apologetikus nacionalista történetírást támadva hajlamos átesni a ló túloldalára, és túlbangsúlyozza a magyar állam felelősségét. Ezzel nemcsak az a gond, hogy olykor szinte már kollektív bűnösségről beszélnek (mint egy magyar történész fogalmazott: »a magyar társadalom holokausztban való szinte kizárólagos felelősségét hangsúlyozó nézet akár rokonszenvesnek is tűnhet«), de az is, hogy a korabeli magyar állam kizárólagos felelősségét hangsúlyozó tézisek mintegy felmentik a náci Németországot a magyarországi holokausztban való részvétel alól”. (80)

Veszprémy itt egyetlen végjegyzetet ad meg: Tomka Bélának, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Jelenkortörténeti Tanszék tanszékvezetőjének egyik recenziójára utal. Ebben Tomka az Ungváry Krisztián által írt A Horthy-rendszer mérlege című könyvvel kapcsolatban a következőket jegyzi meg:

„Ungváry interpretációja, melyben szinte kizárólagosan a magyar társadalom felelősségét hangsúlyozza a magyar holokausztban, akár rokonszenvesnek is tűnhet, hiszen mindannyian ismerhetjük közelmúltbeli emlékezetpolitikai kísérleteket a magyar társadalom holokausztban viselt felelősségének csökkentésére, sőt inkább elkenésére. Utóbbi károsan befolyásolja a demokratikus politikai kultúra kialakulását, mivel annak fontos alkotója a reális nemzeti önismeret, s így a történelmi tévedések és bűnök megvallása. Fontos azonban hangsúlyoznunk azt, hogy nincs olyan komolyan vehető hazai történetírói munka, mely ezt a felelősséget elhárítaná. Vagyis egy szakkönyvben még ebből a szempontból sem indokolt semmilyen egyoldalúság, s úgy gondoljuk, hogy az érvelés túlbajtása egyenesen kontraproduktív az emlékezetpolitikai vitákban is”⁹³

⁹² Gyurgyák, 2001: 151.

⁹³ Tomka, 2018: 177.

Jól látható, hogy Tomka pont az ellenkezőjét mondja annak, amit Veszprémy neki tulajdonít. Veszprémy ezután nem kíméli a nemzetközi szakirodalmat sem:

„A német fél szerepének kisebbitésére a nemzetközi szakirodalomban is radikális példák találhatók: egyes német szerzők egyenesen a nácikat felmentő munkákat készítettek. Akadnak, akik állítják, hogy a magyar üzemekből a németek ki voltak tiltva; hogy a németek nem szolgálhatták ki magukat magyar boltokból hadicélokra, illetve egyáltalán nem is vásárolhattak magyar boltokban, hogy a Wehrmacht nem kapott engedélyt arra, hogy intézkedés alá vonjon magyar zsidókat, vagy hogy a németek nem parancsokat, hanem csakis »kéréseket« intéztek a magyar hatóságokhoz. Az összes itt idézett állítás egytől-egyig téves, ami vélhetően abból ered, hogy a szerzők helyi szinten nem végeztek kellően alapos levéltári kutatásokat”. (80)

Itt megint csak egyetlen könyvre, a Christian Gerlach és Götz Aly német szerzőpáros által jegyzet műre utal. Munkájuk ugyan a magyar szakirodalomban hűvös fogadtatásra⁹⁴ talált, ám véleményem szerint az eddigi legátfogóbb és eredeti magyarázatot adó összefoglaló monográfia a magyarországi deportálások német-magyar kapcsolatrendszerét illetően. Mivel érdemelték ki a világszerte elismert német történészek, hogy „radikális példái” legyenek a „nácikat felmentő munkáknak”?

Olyan a szerzőpáros nem állított, hogy „a magyar üzemekből a németek ki voltak tiltva”. Könyvükben korabeli iratokból idézve mutatják be, hogy Günther Niedenführ tábornok miként próbálta – egyébként a szerzők által jelzetten, sikertelenül – felállítani a Magyarország közvetlen kizsákmányolását lebonyolító német katonai gazdasági szervezetet. Azt írják, hogy 1944. márciusában a szárazföldi csapatok gazdálkodási hivatalának különítményeit (*Feldwirtschaftskommando*) Niedenführ parancsnoksága alá helyezték, de azok aztán mégis olyan utasítást kaptak Maximilian von Weichstől, a magyarországi megszálló erők parancsnokától, hogy „be sem tehetik a lábukat magyar üzemekbe, és nem beszélhetnek hivatalos ügyekről az üzemvezetőkkel – míg végül április második felében kivonták őket is”.⁹⁵ Hozzáteszik azt is, hogy a német csapatok ellátást egyedül az ellátási raktárakból vagy a magyar honvédség csapattesteitől kaphattak, de megjegyzik, hogy „ennek nem minden alakulat tett eleget”. Megemlítik azt is, hogy „még a zsidókkal kapcsolatosan is úgy hangzott a – legalábbis hivatalos – irányvonal, hogy azok üldözését a magyarokra kell hagyni”.⁹⁶ Állításaik alátámasztására egyébként

⁹⁴ Kádár–Vági, 2003; Karsai, 2005.

⁹⁵ Gerlach–Aly, 2005: 110.

⁹⁶ Uo. 111.

kimerítő jegyzetapparátust vonultattak fel. Veszprémynek így legfeljebb szakmai vitája lehetne velük, amennyiben helyesen adná vissza mondataikat. A történészpáros szakmai becsületét súlyosan sértő kijelentés („nácikat felmentő munka”) pedig – főleg német történészek esetében – meglehetősen visszatetsző.

A Gerlach–Aly párossal kapcsolatos megjegyzései után megtalálni véli a probléma gyökerét:

„A tévedések oka azonban nem feltétlenül csak a dokumentumok felületes ismeretében keresendő. Hogy egy dokumentumot milyen mértékben lehet két értelemben olvasni, arra jó példa az április 1-jei német követelés a kárpátaljai zsidóság deportálására, amelyet a magyar honvédség végül megvétőzött, arra hivatkozva, hogy az megszávná a katonai szempontból fontos terület rendjét. Karsai Elek ezt a dokumentumot a «közvetlen német beavatkozás» példjaként idézte, arra hozva fel az esetet, hogy a német fél igenis aktívan követelte a deportálásokat. Ungváry Krisztián szerint ugyanakkor a dokumentum éppen azt bizonyítja, hogy a magyar hatóságok bármikor nemet mondhattak a deportálásokra, így a felelősség teljes mértékben a magyar felet terhelte. Véleményem szerint azonban a dokumentum sokkal inkább a következőt jelenti: a német fél ebben az esetben követelte a deportálásokat, amit a magyar fél ebben az esetben képes volt megvétőzni”. (80–81)

Az idézett eset háttere a következő. 1944. április 1-én a kassai Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SD a következő kérést terjesztette elő a kassai VIII. csendőrkerület parancsnokánál:

„A Kárpát-Ukrajna területén fennálló különleges helyzetre való tekintettel kérjük, hogy az e területen lévő falvakból valamennyi zsidót a rendőrség és a csendőrség által már biztosított városokba: Munkácsra, Ungvárra és Beregszászra szállítsák át. Huszt a legközelebbi 5–6 napban e célból ugyancsak le lesz zárva, és akkortól ez is rendelkezésre áll majd”.⁹⁷

Veszprémy állításával ellentétben tehát itt nem „deportálásról”, hanem a kárpátaljai zsidóság koncentráálásának megkezdéséről volt szó, amiről március 30–31-én – ahogy azt a

⁹⁷ Karsai, 1991: 61. A kérés németül: „Auf Grund des besondern Lage in Gebiet der Karpatho-Ukraine wird gebeten, die Überführung sämtlicher Juden aus den Dörfern dieses Bereiches in die bereits durch die Polizei und Gendarmerie gesicherten Städte Munkács, Ungvár und Beregszász zu überführen. Huszt wird in den nächsten 5–6 Tagen für den Zweck abgeschlossen und steht dann ebenfalls zur Verfügung”. Olvashatatlan aláírás, SS-Sturmbahnführer, Regierungsrat. Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SD Kaschau. Kaschau, den 1.4.1944. MNL OL, I-sorozat, 11. tekercs, 28. cím. 6.

Kádár–Vági szerzőpáros részletesen kifejtette – már döntés született.⁹⁸ A német kérést április 2-án, délelőtt 11 órakor Tölgyessy Győző csendőrezredes, a kassai VIII. csendőrkerület parancsnok személyesen közölte Halász Géza belügyminiszteri tanácsossal, aki nyomban felhívta a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályát vezető Király Gyula csendőrezredest. Ő nem sokkal később, déli 12 órakor azt közölte, hogy a Belügyminiszter utasítása szerint „a kívánság végrehajtandó”. Aznap, délután 4 órakor a Munkácson állomásozó 1. honvéd hadsereg parancsnokságától Álgya Papp Zoltán vezérőrnagy, Kárpátalja közbiztonsági parancsnoka azt a tájékoztatást kapta – Halász feljegyzése szerint –, hogy

*„a zsidók kitelepítése súlyosan zavarná a hadsereg folyamatban lévő felvonulását, különösen a határmenti járásokban, ezenkívül Munkácson a hadseregparancsnokságnak és közvetlen alakulatainak minden férőhelyre szüksége van, tehát kitelepített zsidók a városba nem irányíthatók. A vezérőrnagy úr felkérte Tölgyessy csendőr ezredes urat, tolmácsolja mindezt a kassai SS parancsnoknak és javasolja, hogy az közvetlenül lépjen érintkezésbe az 1. hadsereg parancsnokság mellé beosztott német vezérkari ezredes összekötő tiszttel. Addig a kitelepítésre vonatkozó intézkedéseinket függőben tartjuk”.*⁹⁹

A magyar honvédség tehát nem „vétózta meg” az összegyűjtést, hanem praktikus kifogásokat emelt a terv végrehajtásával kapcsolatban, és a hivatali út betartását kérték. Április 4-én, délelőtt 10 órakor Király Gyula csendőrezredes ismételten felhívta telefonon Halász Gézát és közölte, hogy

*„a budapesti német illetékes tényezőik álláspontja szerint Kárpátalja határvidékéről a zsidók csak a hadseregparancsnoksággal egyetértésben telepíthetők ki, míg egész Kárpátaljáról az összes zsidók, tehát nagyobb arányban kitelepítéséhez a budapesti német központi parancsnokság hozzájárulása szükséges. A belügyminiszter úr folyó 2-án túloldaliak szerint adott utasítása ehhez alkalmazkodva módosul.”*¹⁰⁰

Mindezt az engedélyt gyorsan meg is kaphatták, mert április 7-én a német és magyar belügyi szervek már arról tájékoztatták a Budapestre összehívott rendőri, csendőri, katonai és közigazgatási szerveket, hogy „a m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”, s hogy az összegyűjtést Kárpátalján kezdik meg. Minden úgy zajlott tehát, ahogy

⁹⁸ Kádár–Vági, 2005: 114–118.

⁹⁹ MNL OL, I-sorozat, 11. tekercs, 28. cím. 6. Halász Géza feljegyzése, 1944. április 4.

¹⁰⁰ Uo. 7. Halász Géza feljegyzése, 1944. április 4.

azt április 1-jén a kassai Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SD kérte.¹⁰¹ A magyar királyi honvédség képviselői – a Kádár–Vági szerzőpáros szerint – április 7-én pedig nem emeltek kifogást a gettósítás és áttelepítés ellen.¹⁰²

Ami Ungváryt illeti, ő szemben azzal, amit Veszprémy neki tulajdonít, pusztán azt állította, hogy „*praktikus indokokra hivatkozva minden további nélkül ellent lehetett mondani a német biztonsági rendőrségnek*”.¹⁰³ Mindez és Karsai Elek azon állítása, hogy az eset bizonyíték a „közvetlen német beavatkozásra”, megfér egymás mellett. Veszprémy azon végkövetkeztetés miszerint „*a német fél ebben az esetben követelte a deportálásokat, amit a magyar fél ebben az esetben képes volt megvívni*”, nem állja meg a helyét.

Veszprémy még mindig ugyanezen az oldalon azt írja, hogy „*egyres történések szerint a németek lényegében nem követelték a zsidók deportálását Magyarországról*”. (81) A végjegyzetből kiderül, hogy Ungváry Krisztián A Horthy-rendszer mérlege című könyvének „Német nyomás” című fejezetére utal, majd a végjegyzetben azt írja, hogy „*ellentmondásos, hogy a szerző maga is számos, a megszállás előtti német követelést idéz a zsidókérdés megoldására*”. Az olvasó így elég nagy zavarban lehet, hogy akkor most mit is akar Veszprémy állítani.¹⁰⁴

Két oldallal később a könyv egyik legmeglepőbb és legérthetlenebb állítását fogalmazza meg a szerző, amikor azt írja, hogy „*Eichmann konkrét szerepe a magyar deportálások esetében egyedül a március 31-én elfogadott országos gettósítási terv megfogalmazásában és a júliusi keistarcsai és sárvári akciókban ismert*”. (82) Mindezt a Kádár–Vági szerzőpáros könyvére hivatkozva írja,¹⁰⁵ ahol azonban illet – természetesen – nem olvashatunk. A szerzőpáros könyve – már a borítón látható Eichmann–Endre képpel is – a két ember egyenként is nagy jelentőségű, ám egyben szoros együttműködéséről, az eseményeket alapvető módon befolyásoló szerepéről szól.

¹⁰¹ MNL OL, I-sorozat, 11. tekercs, 28. cím. 26. Kárpátaljai Kormányzói Biztos levele valamennyi közigazgatási kirendeltség vezetőjének és járási főszolgabírónak (162/1944.biz.), 1944. április 13.

¹⁰² Kádár–Vági, 2005: 121.

¹⁰³ Ungváry, 2015: 24.

¹⁰⁴ Ungváry Krisztián recenziójában megcáfolja Veszprémy első kijelentését, s leírja, hogy ő igenis hivatkozik a német követelésekre. Lásd Ungváry, 2020: 102.

¹⁰⁵ Kádár–Vági, 2013: 146–147.

VII. A közigazgatási alkalmazottakra vonatkozó különleges jogszabályok 1944-ben

A hatodik fejezet a könyv magja, itt mutatja be a szerző, hogy mi is volt a magyar közigazgatás szerepe a gettósításban, a gazdasági kifosztásban és a deportálásokban. Bevezetőként Veszprémy ugyan bemutatja, hogy általánosságban mik voltak a magyar közigazgatási tisztségviselők hatáskörei (97–99), de még csak említés szintjén sem hivatkozik azokra a német megszállás után hozott különleges rendelkezésekre, amelyek alapvetően újraszabályozták a közigazgatási alkalmazottakra vonatkozó szabályokat és a velük szemben alkalmazható fegyelmi jogköröket.

Amikor egy oldallal később egyetlen bekezdésben mégis jogi kérdésekkel foglalkozik, akkor ismét téved. Veszprémy szerint a szigorúan lefektetett jogkörök alapján működő magyar közigazgatás szabályait „az egyéni viszonyok rendre felülírták”. Erre példaként azt hozza fel, hogy „*a törvény nem adott módot az alispánok áthelyezésére, ezt azonban a Belügyminisztérium a német megszállást követően mégis megtette. A jegyzők szerepkörére ugyanakkor csak jogi gyakorlattal rendelkező egyént lehetett kinevezni, ezért a Belügyminisztérium elsősorban áthelyezésekkel vezényelte le közöttük az »órségváltást«.*” (99–100) Ugyanakkor alispáni áthelyezésekről a szakirodalom nem tud, az áthelyezések pedig 1942 óta bevett közigazgatás-szervezési és egyben politikai fegyver is volt.¹⁰⁶

Veszprémy rengeteg időben és területileg is elkülönülő esetet mutat be, de nem tér ki arra, hogy különböző időpontokban és különböző területeken más és más szabályok vonatkoztak a közigazgatási alkalmazottakra. Nem mindegy, hogy valaki 1944. április 15-én Munkácson, vagy 1944 júniusában Szegeden került döntési helyzetbe. Nemcsak a fenti szabályok, hanem a kül- és belpolitikai helyzet gyors változása miatt is.

Érdeemes megnézni, hogy miként rendelkezett ezekről a szabályokról az 1.440/1944. számú miniszterelnöki rendelet. Ez ugyanis 1944. április 1-re visszamenőleges hatállyal hadművelleti területté nyilvánította az ungi, beregi és máramarosi közigazgatási kirendeltség, továbbá Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék, Ungvár törvényhatósági jogú város, valamint Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Kolozs, Maros-Torda, Csík, Háromszék és

¹⁰⁶ Lásd A vármegyei, városi és községi tisztségviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról szóló 1942. évi XXII. törvénycikk 5. § (1) bekezdését: „A 2. § (1) bekezdése alá eső vármegyei, városi és községi tisztségviselőt – az alispánt és a törvényhatósági jogú város polgármesterét kivéve – a közszolgálat érdekében vagy a tisztségviselő kérelmére azonos minőségben más állomásbelyre át lehet helyezni. (2) Az áthelyezés joga az állás betöltésére jogosult hatóságot illeti. (3) Azt a tisztségviselőt, aki az áthelyezést nem fogadja el, nyugdíjazni kell, illetőleg – a reá irányadó szabályok szerint – végkielégítéssel vagy anélkül a szolgálatból el kell bocsátani. A jelen § rendelkezései nem érintik a főispánnak és az alispánnak az 1929. évi XXX. törvénycikk 73. §-ában megállapított beosztási és áthelyezési jogát”.

Udvarhely vármegyék, továbbá Kolozsvár és Marosvásárhely törvényhatósági jogú városok területét, és különleges közigazgatási szabályokat léptetett életbe. Ez azt jelentette, hogy a hadművelési területen működő valamennyi állami, törvényhatósági és községi hatóság, hivatal és intézmény, valamint kormányhatósági felügyelet alatt álló testület és szervezet felett a legfelsőbb felügyeleti és ellenőrzési jogkört a hadművelési terület kormánybiztosa gyakorolta.

A rendelet még más különleges szabályokat is bevezetett. A közszolgálati alkalmazottak és a községi elöljáróság tagjai haladék nélkül és feltétlenül kötelesek voltak végrehajtani a kormánybiztos rendelkezését, akiket egyébként a kormánybiztos eleve olyan területen és közszolgálatban is igénybe vehetett, amely rendes működési körükön kívül esett.

A közigazgatási alkalmazottak felelőssége tekintetében fontos új szabály volt,¹⁰⁷ hogy a kormánybiztos állásától felfüggeszthette azt az alkalmazottat, aki a kiadott rendelkezést késedelmesen teljesítette vagy annak nem engedelmesskedett. A felfüggesztett alkalmazottal szemben a fegyelmi eljárást, illetőleg, ha az alkalmazott ellen fegyelmi eljárásnak helye nem volt, egyéb eljárást hivatalból meg kellett indítani. Az eljárás megindítása a felfüggesztés hatályát nem érintette, a felfüggesztést pedig csak a fegyelmi hatóság jogerős határozata szüntethette meg. Mindezekon felül a kormánybiztos a szolgálat ellátására nem alkalmas alkalmazottat a szolgálatától azonnali hatállyal felmenthette, ha pedig a közérdek sérelme nélkül más szolgálati beosztásba nem lehetett áthelyezni, akkor a fennálló jogszabályok szerint azonnal nyugdíjazni kellett, illetőleg végkielégítéssel vagy anélkül a szolgálatból el kellett bocsátani.¹⁰⁸

Vagyis, ha nem is az ellenállás, de legalábbis a kibúvás lehetősége még ezeknek a különleges szabályok fennállása alatt is nyitva állt. Ez azonban kétség kívül egzisztenciális ellehetetlenüléséhez, vagy a társadalmi kapcsolatok elnehezüléséhez vezethetett. Az országos és megyei levéltárakban százával lehet találni ilyen és ehhez hasonló fegyelmi ügyeket, azonban ezekből Veszprémy egyetlen egyet sem használt fel, legnagyobb részt népbírósaági

¹⁰⁷ A felelősségre vonás szempontjából szigorú szabályokat tartalmazott még a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk 191–194. §.

¹⁰⁸ Mindezen szabályokat további miniszterelnöki rendeletek egészítették ki. 1.500/1944. M. E. számú rendelet a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról; 1.660/1944. M. E. számú rendelet a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról szóló 1.500/1944. M. E. számú rendelet kiegészítéséről; 2.200/1944. M. E. számú rendelet a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról szóló 1.500/1944. M. E. számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. 2.670/1944. M. E. számú rendelet az ország területének egy részén a különleges közigazgatási szabályok hatályáról. A m. kir. belügyminiszter 409/1944. B. M. számú rendelete a hadművelési területekre vonatkozó közigazgatási szabályok tárgyában kiadott 1.500/1944. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek értelmezéséről. A közigazgatási alkalmazottakkal kapcsolatos további fontos jogszabályok: 38.600/1944. B. M. számú rendelet a vármegyei, városi és községi tisztviselők és egyéb alkalmazottak állásukban való visszatartásáról. A m. kir. belügyminiszter 64.170/1942. B. M. számú rendelete a városi szaktisztviselők és szakalkalmazottak állásukban való visszatartásáról.

iratokkal dolgozott.¹⁰⁹

Az is kirívó, hogy Veszprémy úgy ír a magyar közigazgatás 1944-es deportálásokban betöltött szerepéről, hogy a legalapvetőbb közigazgatási jogi alapokkal sem ismerteti meg az olvasót. Vagyis mit engedhetett meg magának egy önálló döntési jogkörrel rendelkező főrendelt, és mit kellett végrehajtani egy alárendeltnek? Vagyis kinek, milyen utasítási joga, engedelmisségi kötelessége, illetve parancsmegtagadási joga volt? Mi volt elvárható 1944. március 19-e előtt és után a közigazgatás különböző szintjein dolgozóktól? Ezeknek a korabeli általános szabályoknak az ismerete azért is feltétlenül fontos, mert csak így tudjuk megérteni és felmérni a korabeli bürokraták gondolkodásmódját, valamint megítélni a Veszprémy által később sokszor citált népbírószági védekezési módokat.

Ami az általános elveket illeti, Magyary Zoltán 1942-ben megjelent kézikönyve szerint az alárendelték és az alsóbb szervek nemcsak a jogszabályokat hajtják végre, hanem a főnökük utasításaihoz is kötve vannak. A főnök a jogszabály és az alárendelt közé van iktatva, és az alárendelt a főnök utasításához van kötve abban, „amit a jogszabály a végrehajtás szabad belátására bíz”.¹¹⁰ Magyary szerint a főnöki hatáskör hatalmat jelent, az alárendelt hatásköre mindig kevesebb, a főnöki hatalom pedig elvben feltétlen. Amit parancsol, azt az alárendeltnek szó szerint végre kell hajtania. Az alárendelték munkája a főnök hozzájárulásával és aláírásával – kiadmányozásával – kap jogi hatályt. Így válik határozattá vagy intézkedéssé, s a főnök viseli a teljes felelősséget az alárendelték minden hibájáért. Elvben az alárendeltnek nincs önálló hatásköre, teljesen a főnöknek van alávetve. Ezért az alárendelt nem tehet amiatt panaszt, hogy a főnök a hatáskörét csorbította vagy magához vonta.¹¹¹

Nagyon fontos kérdés, hogy az alárendelt milyen széles körben és pontosan kinek tartozik engedelmisségi kötelezettséggel. Az engedelmisségi kötelesség tényleges határa az alárendelt képessége. A főnök tehát hiába parancsol olyat, ami az alárendelt fizikai vagy szellemi erejét meghaladja, ő nem büntethető azért, mert nem teljesítette azt a parancsot, amire nem képes.

Az engedelmisségi kötelesség jogi határai elsősorban az alárendelt, másodsorban a főnök személyes jogi helyzetéből adódnak – írja Magyary. Az alárendelt szolgálati jogviszonya döntő, tehát „*az esetek túlnyomó többségében az alárendelt munkakörébe beosztva csak az ottani főnöknek van alárendelve, és más azonos vagy magasabbrangú főnökök parancsainak nincs*

¹⁰⁹ Lásd legutóbb a kiskőrösi főszoigabíró esetét: Fuchs–Klacsman, 2020.

¹¹⁰ Magyary, 1942: 120.

¹¹¹ Uo. 121.

alávetve”.¹¹² „A főnök tehát parancsol, de azért a felelősség is őt terheli. Az alárendelt a parancs teljesítéséért felelősséget tehát nem visel, azért tartozik engedelmességre” – állapítja meg Magyary. Azt is hozzáteszi, hogy annak elbírálására, hogy a főnök parancsa jogszabályba ütközik-e, az alárendelt legnagyobb része kellő szakértelemmel nem bír. A jogi szakértelemmel bíró alárendelt sem hivatott arra, hogy a főnökkel szemben jogvitákat folytassanak, vagy éppen ellenőrző szerepet töltsenek be. Megtehetik, sőt – Magyary szerint helyesen járnak el –, ha a véleményük szerinti jogszabálysértésre a főnök figyelmét felhívják, azt esetleg írásban az aktán is jelzik, de a szolgálati alá- és fölrendeltség szellemével a jogviták, vagy éppen az engedelmség megtagadása, össze nem férnek. Magyary szerint ezáltal, „*hogy a felelősség megmarad, csak az alárendeltről a főnökre száll át, a jogrend és a közérdek meg vannak védve*”.¹¹³

Ugyanakkor a büntető törvénybe ütköző parancs végrehajtása az alárendelt felelősségét nem szünteti meg, illetve azt a főnök át nem vállalhatja, mert

„az így elkövetett büntetendő cselekmény tényálladéka szerint az alárendelt is vagy, mint tettes, vagy mint részes (társtettes, bűnségéd), és a főnök esetleg, mint felbujtó felelősségre vonatnak”, és „az alárendeltet a büntető törvény megsértéséért a főnök parancsa egyébként nem mentesíti”.¹¹⁴

Magyary összefoglaló megállapítása szerint tehát azt lehet mondani, hogy

„az alárendelt a fennálló gyakorlat szerint a főnököt figyelmeztetheti arra, hogy nézete szerint a parancs jogszabályt sért, ha azonban a főnök a parancs végrehajtásához mégis ragaszkodik, az alárendelt engedelmeskedni köteles, hacsak valamely törvény a teljesítéstől el nem tiltja”.¹¹⁵

A Veszprémy által – egy-egy bekezdésben röviden – tárgyalt eseteket ezeknek az általános szabályoknak az ismeretében lehetett volna jobban megérteni és értékelni. Ahogy az is nagy segítséget jelentett volna, ha a szerző legalább minimálisan felvillantja, hogy milyen diszkriminatív közigazgatási (jog)gyakorlat létezett 1944. március 19-e előtt. Ki, milyen szinten, hogyan reagált? Miként voltak kondicionálva a közigazgatásban dolgozók? Miben különbözött – az azt végrehajtó szempontjából – egy jogkorlátozó intézkedés meghozatala

¹¹² Uo. 122–123.

¹¹³ Uo. 124.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

1943-ban, a zsidó vagyon leltározásától vagy egy távollevő személy esetében eljáró hivatalnok tevékenységétől 1944-ben? A gettósítást és a jogfosztó jogszabályok végrehajtását ugyanis egy olyan közigazgatás hajtotta végre, amelyik nagy tapasztalatot szerzett az évről-évre gyarapodó és szigorodó zsidóellenes jogszabályok végrehajtásában. Mivel Veszprémy erre még csak ki sem tér, az olvasó légüres térben érezheti magát, miközben a szerző által felsorolt esetek rengetegében bolyong. Azt is jó lett volna tisztázni, hogy milyen felelősségi fokozatok léteztek a ranglétra más és más szintjén, a térben és időben is változó események közepette egy-egy közigazgatási alkalmazottnak. Nem mindegy, hogy egy polgármesterről vagy egy községi jegyzőről, netán egy díjnokról vagy segédfogalmazóról van szó, az meg végképp döntő, hogy mikor és hol álltak döntési helyzetben. Éppen ezért sem lehet mindenki ugyanolyan mértékben „társtettes népirtásban”. Ezeknek a distinkcióknak a hiánya épphogy elmossa a valódi felelősségi határokat, és elhomályosítja az egyedi helyzetek valódi súlyát.

VIII. A magasrangú csendőri vezetők felelőssége

Veszprémy a szakirodalomban már ismert módon leírja, hogy a rendőrség és a csendőrség is „megkerülhetetlen szerepet játszott a magyarországi holokausztban”. (138) Úgy látja, hogy ugyan a magyar rendvédelmi szervek és a németek kapcsolata a „*esetenként feszült vagy ellentmondásos volt, ám sohasem olyan mértékben, hogy az a deportálások lebonyolítását akadályozta volna*”. (146) Azt is megállapítja, hogy „*egyes összefüggéseket lehet látni a csendőrségi eljárásoknak már a húszas évek óta tapasztalható erőszakossága, az egykori fehérterrorban részt vevő különítményesek csendőrségbe való beolvasztása, valamint a holokauszt során tapasztalt erőszakos eljárások között*”. (150–151) Kihangsúlyozza, hogy „*a rendvédelmi szervek soraiban szolgálók felelőssége abban is megmutatkozik, hogy egy apró töredékük igenis képes volt helyén értékelni a deportálások embertelen és gyilkos mivoltát, és megkíséreltek segíteni embertársaikon*”, (157) majd összefoglalóan megemlíti, hogy a kétszázezer magyar hivatalnok „*döntő többség engedelmesen teljesítette feletteseinek utasításait*”. (167)

Mindezek után meglepő, ahogy és amilyen formában Veszprémy a magasrangú csendőri vezetőket szerepelteti a könyvében. Czigány József ezredes, a m. kir. csendőrség központi nyomozó osztályának parancsnoka összesen kétszer szerepel a könyvben, de csak, mint csendőr ezredes, a kulcsfontosságú titulusát nem tudja meg az olvasó. Először úgy, hogy március 19-e után gondolkodott a lemondáson, ám végül azért folytatta szolgálatát, mert úgy érezte, hogy „*erőmből képest segíthetek azokon, akik rászorulnak*”. Majd pedig úgy, hogy „*bizonyosan ismert, hogy egyes ellenállók – mint Gyenes-Dienes András – konkrét segítséget kaptak tőle, így a népbíróságon az hangzott el: jó volt, hogy a helyén maradt*”. (59)

A peranyagban a Veszprémy által hivatkozott helyen Gyenes-Dienes András – aki 1944. október 15-e után vonult illegálisba és lett a nemzeti ellenállás résztvevője – azt nyilatkozta, hogy Czigány ugyan nem tartozott az ellenálló csoport tagjai közé, de „*azt hallottam, hogy Kudar ezredesnek és az ő általa vezetett ellenállási vonalnak mindenben a segítségére volt*”.¹¹⁶ Tehát nem Gyenes-Dienesnek segített, s amit a tanú állít, az is csak másodkézből szerzett információ. Megalapozatlannak tűnik egyetlen, másodkézből szerzett tanúvallomásra alapozni egy ilyen súlyú állítást. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy Czigány felettes parancsnoka volt az ország összes csendőrnemzetének, azoknak a csendőröknek, akiknek a gettóban elkövetett kínvallatásairól Veszprémy azt írja, hogy „*kiemelkedő helyet biztosítanak az erőszakos elkövetők »porondján« a magyar csendőrségnek*”. (223)

Veszprémy ugyancsak kiemeli, hogy „*az amúgy kollaboráns Czigány József csendőr ezredes a hozzá teljesen ismeretlenül forduló Róna Bernát bankár fiát megkísérelte kimenteni a nagyváradai gettóból, zsidó ismerősét, Korossy Árpádot pedig maga rejtegette*”. (157) Az egyéni tett elismerésre méltó, azonban Czigány kiemelkedő pozíciójánál fogva is aránytévesztésnek tűnik, hogy a

¹¹⁶ BFL, VII.5.e. 18167/1949. 101. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1948. február 14.

könyvben, csak ellenállókat segítőként vagy zsidómentőként tűnik fel.

Hasonló megvilágításban szerepel Balázs-Piri Gyula, a m. kir. Belügyminisztérium XX. (csendőrségi) osztályának vezetője is. Veszprémy szerint ő ugyanis „*állítólag tiltakozott a csendőrség deportálásokban való tervezett felhasználása ellen*”, ám ezért Endre László belügyi államtitkár „szabotázzsal” vádolta meg kollégái előtt. (142)

A végjegyzetekből kiderül, hogy ezeket a kijelentéseket Czigány József és Faragho Gábor, a m. kir. csendőrség felügyelője tették Czigány perében. Veszprémy szerint pedig „*nem valószínű, hogy hazudtak volna, hiszen Balázs-Pirinek ebből semmilyen haszna nem származott*”. (262, 30. l.) A népbírósi, de egyébként minden büntetőeljárás alaptermészete, hogy a súlyos bűncselekményekkel vádoltaknál – személyiségtől és helyzettől függően – váltakoznak az egymást mentető és terhelő vallomások. Önmagában az, hogy két közeli munkatárs mellékesen megemlít egy mentő körülményt, még nem lehet az alapja annak, hogy évtizedekkel később egy történész ebből messzemenő következtetéseket vonjon le. Főleg úgy, hogy az április 7-én történt tiltakozást azonnal normakövető magatartás követte. Balázs-Piri Czigányhoz hasonlóan¹¹⁷ ezután ugyanis végrehajtotta a deportálásokkal

¹¹⁷ Uo. 64–65. Czigány József rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. április 18; Ezt a vallomását az

kapcsolatos feladatokat.

Veszprémy következő meglepő kijelentése Ferenczy Lászlóval kapcsolatos, aki Molnár Judit történész szerint méltán kiérdemelte a „magyar Eichmann” nevet.¹¹⁸ Ő volt az a csendőrtiszt, aki összekötőként működött az Eichmann-kommandó és a magyar csendőri szervek között, napi kapcsolatban állt a deportálások német szervezőivel.

Ferenczy László alezredes¹¹⁹

A szerző Ferenczy 1944. június 17-i jelentéséből ismét csak messzemenő következtetéseket von le. Ebben Ferenczy rémhírnék minősíti, hogy „az egyes szállítmányok magyar kíséző őrsége olyan rémhírekkkel ijesztgeti a szállítmánybeli zsidókat, hogy a németek majd, [ha] a határon túljutnak, kivégzik őket”.¹²⁰ Veszprémy szerint mivel Ferenczynek „nem volt oka Endre előtt hazudni”, úgy véli, hogy Ferenczy – akit egyébként „a magyarországi holokauszt közvetlen felelősének” tart – „nem volt tisztában a deportálások valós céljával”, így „okkal feltételezhető, hogy mások sem tudhattak erről sokat az alsóbb szinteken”. (148–149) Egészen hihetetlen állítás, hogy az Eichmannal napi kapcsolatban álló csendőrtiszt, aki szervezte és lebonyolította a deportálásokat, jelen volt több berakodásnál, ne tudott volna a deportálások valódi céljáról.

ügyészség előtt (1947. április 29) és a népbírói tárgyalásokon is fenntartotta. Uo. 70, 75, 87.

¹¹⁸ Molnár, 2014: 15, 18.

¹¹⁹ Wikipedia.org

¹²⁰ Uo. 309. IV. tisztogatási akció, 1. sz. eseményjelentés. Kiskunfélegyháza, 1944. június 17.

Ferenczy egyik korábbi, május 29-i jelentése azonban kevés kétséget hagy afelől, hogy tudhatta, hogy hova kerülnek a deportáltak:

„A német biztonsági rendőrség javasolja és kifejezett óhaja, hogy a zsidók a szállítás időtartamára személyenként legalább 5 napi élelmet vigyenek magukkal, annál is inkább, mivel Auschwitzba történő megérkezésük alkalmával megejtett szelektálás után onnan őket azonnal a különböző munkahelyekre vonatokkal továbbítják”.¹²¹

Veszprémy a következőkben – ellentmondva a pár sorral feljebbi önmagának – azonban már azt írja, hogy néhány alacsonyabb beosztású rendőr vagy csendőr „igenis tisztában volt a náci zsidópolitika céljával”. Mindezt arra alapozza, hogy „egy tokaji csendőr állítólag közölte a helyi zsidókkal, hogy a »Führer parancsára minden zsidót meg fognak ölni«,” illetve, hogy a szabadkai rendőrkapitány már 1944 márciusában megállapította egy jelentésében, hogy „kezdetét veszi a zsidóság kiirtása Magyarországon”. Majd azt is hozzáteszi, hogy „a megszállást követően pedig akár az illegális hírforrásokból is bárki tájékozódhatott a német zsidópolitika gyilkos mivoltáról”. (148–149)

Belátható, hogy milyen csekély forrásértékkel bír, hogy egy tokaji csendőr mit mondhatott – ráadásul „állítólag” – a helyi zsidóknak. De még, ha ez a mondat el is hangzott, inkább vehető hengegésnek, fenyegetésnek, esetleg jól értesültségnek vagy egyszerű nagyotmondásnak, mintsem biztos tudásnak.

Ami a szabadkai idézetet illeti, a szerző Ungváry Krisztián munkájára hivatkozik, amiben ez a bekezdés szerepel:

„A német megszállás után sokan az addig összegyűjtött információk birtokában már tudták, mi következhet, ha Eichmann szabad kezet kap. A szabadkai rendőrkapitány, aki az átszökő zsidók miatt nyilvánvalóan rendelkezhetett ismeretekkel a szerbiai zsidóüldözésről és a horvátországi haláltáborokról, 1944. márciusi jelentésében leszögezte, hogy most „kezdetét veszi a zsidóság kiirtása Magyarországon”.¹²²

Érdeemes felfejteni, mert tanulságos, hogy miként kelt önálló életre ez az egyetlen – tévesen idézett – mondat. Ungváry Krisztián Schmidt Mária 1998-ban megjelent tanulmánykötetéből vette át az idézetet.¹²³ Schmidt először 1988-ban a Yad Vashem Studies

¹²¹ Molnár, 2014: 296. II/2. sz. eseményjelentés, Munkács, 1944. május 29.

¹²² Ungváry, 2012: 545.

¹²³ Schmidt: 1998: 146.

hasábjain publikált tanulmányt a vidéki rendőrkapitányságok jelentéseiről angol nyelven,¹²⁴ majd 1994-ben a Valóság című folyóiratban magyarul. Utóbbiban a következőket írta:

*„A német megszállást követő változásokat és intézkedéseket a jelentéstevők egy része alig titkolt örömmel fogadta, nem sok jelét adva az ország függetlenségének elvesztése feletti bánatának. A felterjesztések szerint a vidéki rendőrkapitányok, elsősorban a határvidékeken szolgálatot teljesítők — akik korábban a szlovákiai, romániai és horvátországi zsidókkal történeteket jelentettek — számoltak azszal, amit többek között a szabadkai rendőrkapitány 1944. márciusi jelentése is leírt: «A német megszállás után kezdetét veszi a zsidóság kiirtása Magyarországon»”.*¹²⁵

Schmidt ugyan nem adott meg végjegyzetet, de visszakereshető, hogy az irat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található szabadkai rendőrkapitánysági jelentés. Az 1944. március 7-én kelt, február hónapra vonatkozó helyzetjelentés pontosan így szól:

*„A zsidóság körében némi nyugtalanság észlelhető, mert attól tartanak, hogy a németek megszállják Magyarországot és akkor őket teljesen ki fogják irtani”.*¹²⁶

Nemcsak, hogy alapvető tartalmi különbség van a Schmidt által idézett és az iratban található mondat között, hanem a mondat forrásául megadott személy is téves. A rendőrkapitány úgy általában a zsidóságra hivatkozva idézi a zsidóság félelmeit, s nem ő állítja, hogy mi fog történni. Mindez mire mutat rá? Arra, hogy még abban az esetben is, ha a történész meg is bízik kollégája korábbi munkájának pontosságában, ilyen kulcsfontosságúnak tűnő kijelentés esetében nagyon is érdemes utána járni, hogy mit is tartalmaz az eredeti irat.

Ami a könyv vezető pozícióban levő csendőrökre vonatkozó további részét illeti, Farago Gábor, a m. kir. csendőrség országos felügyelője is inkább pozitív megvilágításban

¹²⁴ Schmidt, 1988.

¹²⁵ Schmidt, 1994: 54.

¹²⁶ MNL OL, K149, 651.f.2/1944–4–1006. IV. kötet. 50. A m. kir. rendőrség szabadkai kapitánysága. Helyzetjelentés 1944. évi február hóról (2/2-1944.biz). Szabadka, 1944. március 7. Érdemes megjegyezni, hogy az egy hónappal későbbi helyzetjelentés a következőket írta: „A zsidóság körében a német csapatok bevonulása, valamint az újabb zsidórendeletek megjelenése igen nagy nyugtalanságot keltett. A németek a helyi hatóságok közben jöttével sok zsidó lakást kiürítettek, bútorokat és ágyneműket rekviráltak”. MNL OL, K149, 651.f.2/1944–4–1006. VI. kötet. 68. A m. kir. rendőrség szabadkai kapitánysága. Helyzetjelentés 1944. évi március hóról (2/3-1944.biz). Szabadka, 1944. április 7. A VII. kötetben (1944. április) nem található helyzetjelentés Szabadkáról.

jelenik meg a könyvben. Veszprémy arról ír, hogy

„tömeges ellenállás nélkül az egyéni szabotázs csupán az adott tisztviselő erkölcsi irányítójának épségét demonstrálhatta, más eredménye nem lehetett. Faragho Gábor altábornagy, a csendőrség felügyelője okkal mondta el, hogy „én a deportációt csak úgy akadályozhattam volna meg, ha mindenki mellém állt volna, és ellenállt volna [...] mert akkor a németek nem tudták volna végrehajtani a deportálásokat”. (166–167)

Az idézet forrása Ferenczy László népbírósi pere, ahol Faraghot tanúként hallgatták meg.¹²⁷ Veszprémy azonban pont azt a részt vágta ki („amint azt én tettem”), ami pont arra mutat rá, hogy Faragho ellenállóként próbálta beállítani magát. Valószínűleg mindez már Veszprémynek is sok volt, ezért hagyta el az inkriminált részt. Mindez azonban nem menti az értelemcsökkentő szövegkihagyást.

Faragho önfelmentő tanúvallomásának további részei jó megvilágításba helyezik a felelősséget magától elhárítani kívánó vezető alakját:

„Földvári Jenő népbíró kérdésére: Nekem nem volt jogom vádlottal [Ferenczyvel] rendelkezni, mert a vádlott csak a belügyminiszternek volt alárendelve, és hozzám csupán fegyelmi és hadbírói vonatkozásban tartozott. Éppen ezért én a deportációt csak úgy akadályozhattam volna meg, ha mindenki mellém állt volna, és ellenállt volna, amint azt én tettem, mert akkor a németek nem tudták volna végrehajtani a deportálásokat. Törvényes eszközök azonban nem állottak akkor rendelkezésemre, amivel a vádlott cselekedeteit megakadályozhattam volna”.¹²⁸

Azt is fontos megemlíteni, hogy rögtön ezeknek a mondatnak az elhangzása után felolvasták Ferenczy azon vallomását, amiben azzal vádolta meg – talán nem alaptalanul¹²⁹ – Faraghot, hogy június végén Bakyval együttműködve próbálta megszervezni a budapesti zsidóság deportálását.

Nem akárkiről, a csendőrség országos felügyelőjéről van szó,¹³⁰ akinek valódi tetteit és mulasztásait jól mutatja az a jegyzőkönyv-részlet, ami a Minisztertanács 1944. június 21-i ülésén rögzítette a szavait:

¹²⁷ Molnár, 2014: 193. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. április 6.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Ehhez további kutatások szükségesek.

¹³⁰ Faragho hatáskörére lásd Cs–17. sz. szervei határozmány, 1943. Karsai–Molnár, 1994: 616–617.

„A M. E. úr [Sztójay Döme] felkérésére azután v. Faragho Gábor altábornagy úr a csendőrség és rendőrség felügyelője teszi meg jelentését. Előadja, hogy amennyiben panaszok érkeztek arról, hogy a csendőrség részéről atrocitások történtek volna, úgy annak azonnal utánanézett. Egyetlenegy konkrét esetben sem kapott feljelentést a csendőrség bánásmódja tekintetében. Nagyváradon egy esetben kénytelen volt kivizsgálást elrendelni, amidőn bebizonyosodott, hogy Nagyváradon közel 1000 személy, akik közül magas bírói funkcionáriusok, papok és tekintélyes keresztény emberek szerepeltek, zsidóvagyont rejtettek. Ezen személyek természetesen nem nyilatkoztak kedvezően és dicsérőleg a csendőrség magatartásáról. A csendőrség fegyelmét igen jónak mondhatja. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy munkaszolgálat s kitelepítés céljából eddig már több mint 400.000 zsidót szállítottunk ki, akkor a nullával egyenlőnek kell vennünk azt, hogy ha a 20.000 magyar csendőrből pár csendőrrel szemben panaszok merültek volna fel”.¹³¹

Felszólalása után Sztójay „örömmel nyugtázza Faragho altábornagynak [a] megállapítását a csendőrség jó magatartása tekintetében, mert a csendőrsegen kell, hogy nyugodjék az ország belbiztonsága és a fegyelem”.¹³² Pár nappal később, június 26-án a Koronatanács ülésén Faragho – másokkal együtt – Horthy előtt is felszólalt. Jungerth-Arnóthy Mihály, akkori külügyminiszter-helyettes egy évvel később készült feljegyzéséből további információkat tudunk meg Faragho beszámolójával kapcsolatban:

„Utánam a kormányzó Faragho altábornagyot, a csendőrség felügyelőjét szólította fel, hogy a csendőrség szerepéről ez ügyben tegyen jelentést. Ezzel kapcsolatban azt mondotta a kormányzó, hogy ő azelőtt büszke volt kakastollas csendőrségünkre, mely talán egész Európának legfegyelmesebb rendfenntartó szerve volt. Most meg kegyetlenkedésekről, áldozatok kirablásáról hall. Faragho altábornagy védelmébe vette a csendőrséget. Cáfolta, hogy kegyetlenkedik és atrocitásokat követ el. Elismerte, hogy itt-ott előfordultak szabálytalanságok anyagi előnyök biztosítása céljából, ezeket azonban kivizsálgattatta és a bűnösöket megbüntette”.¹³³

Faragho mentalitására és szerepfelfogására ugyancsak jellemző példa, ahogy a népügyész kérdésére reagált Bakó László belügyminisztériumi államtitkár perében:

¹³¹ Karsai–Molnár: 2005: 755. A Minisztertanács 1944. június 21-i ülésének jegyzőkönyve.

¹³² Uo. 756. A Minisztertanács 1944. június 21-i ülésének jegyzőkönyve.

¹³³ Uo. 780. Dr. Jungerth-Arnóthy Mihály feljegyzése a „zsidókérdésről”. 1945. augusztus, Triftern, Nieder-Bayern.

„*Matizsfalvy néppügyész: Nem próbált Ön a tekintélyével hatni rá [Bakyrá], hogy bizonyos szempontból mértékletes legyen és ne forszírozza magát a deportálást? Faragho: Nem tudok rá felelni, hogy beszélünk-e erről vagy nem. Azért sem beszélgettünk, mert mindnyájan tudtuk azt, akik csak ebben a dologban valamilyen formában részt kellett, hogy vegyünk, hogy a németek úgysem engednek semmit, hiába minden, akármit csinálunk*”.¹³⁴

Összességében ezek a szelektív és felmentő idézetek gyengítik a Veszprémy által megfogalmazott általános tételeket. Mert, ha a szerző a legnagyobb hatalommal, felelősséggel és lehetőségekkel bíró csendőri vezetőket kizárólag az „ellenálló”, a „zsidómentő” vagy az „ellentmondó” szerepkörben mutatja be, akkor az olvasó számára a magyarországi deportálások elkövetőinek felelőssége könnyen relativizálódhat. Ezért ebben az esetben is fontos lett volna felállítani egy felelősségi mércét, ami alapján világossá vált volna, hogy például az emberek ezreinek életét befolyásoló csendőr-szárnyparancsnoknak, aki a bevagonírozáshoz karhatalmat bocsátott rendelkezésre, hangsúlyosabb felelőssége van, mint a gettóban kegyetlenkedő csendőrnek vagy rendőrnek. Nem is beszélve a fenti három csendőri vezetőről.

IX. A népbírósi jog és a jogi felelősségre vonás kérdése

Ebben a fejezetben Veszprémy azt vizsgálja, hogy miként tekintettek magukra a magyar közigazgatás képviselői a népbírósi eljárásokban, „*milyen kifogásokkal próbálták elkerülni a büntetéseket, és hogyan számoltak el tevékenységükkel?*” (169) Sorra veszi a vádlottak védekezési technikáit, s gazdagon merít a vádlottak beadványaiból.

A népbírósi perek bemutatásánál azonban kidomborítja a népbírósi eljárások „amatőrizmusát”, „törvénysértéseit” és „konceptiózus” voltát (171–174), és kijelenti, hogy

- „*egy-egy magyarországi népbírósi eljárás előtt kevésbé számíthattak tisztességes eljárásra a magyar közszolgák*”, (175)
- „*a népbírósi eljárások deklaráltan ellenséges hangulata arra ösztökélte a hazatérő zsidókat, hogy befolyásolni próbálják az eljárások eredményét*”, (177–178)

¹³⁴ Karsai–Molnár, 1994: 374. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1945. december 31. Lásd még Faragho jellemzését Karsai–Molnár, 2005: 812–813.

- „*se szeri, se száma az olyan pereknek, ahol túlélő zsidók hallomás alapján festettek le kollaboránsokként, akik nemhogy elkövetők lettek volna, de egyenesen zsidókat mentettek*”. (178)

Veszprémy szélsőséges példaként hozza fel Dajkovics Pál gyári vasesztergályos esetét. Őt az újpesti deportálásokban részt vett, bizonyos Füredi nevű nyomozóval azonosítottak, mint később kiderült, rosszul. „*Dajkovics halálos ítéletét már kihirdették, amikor sikerült bizonyítania valós kilitét*” – idézi az esetet az eléggé megbízhatatlannak tekinthető¹³⁵ Népbírósi Közlöny egyik 1946-os számára hivatkozva. (172) A drámai leírás mögött azonban egy – valóban – kirívóan szigorú bírósági ítélet és annak korrigálása húzódik. A periratok alapján Dajkovicsot – irreális büntetékiszabással – kötél általi halálra ítélte a háború után egyik elsőként, Újpesten, ülésező népbírósi tanács (1945. április 21-én),¹³⁶ ám a Népbírósi Országos Tanácsa egy évvel később egy alapos bizonyítási eljárás után¹³⁷ felmentette a bűncselekmény alól.¹³⁸ A pongyola – mindössze két oldalas elsőfokú – ítélettel szembeni fellebbezés tehát sikeres volt, ami ebben az esetben inkább mutatja a népbírósi korrekciós jellegét.

A negyven oldalas fejezetben a szerző csupán pár sort szán a népbírósi (eljárás)jog bemutatására. Leírja, hogy 1870 óta tudott volt, hogy a közszolga felelősséggel tartozott, ha „*az államnak vagy egyéneknek meg nem téríthető kárt okozott; ha megsértette vagy hanyagul teljesítette a törvényt; illetve ha a büntetőtörvények szerint bűncselekményt követett el*”. Veszprémy szerint „*a népbírósi jogok azonban mindezek mellett olyan korábban nem ismert fogalmakat is bevezettek a magyar jogba, mint az emberiségellenes (sic!) vagy népellenes büntet*”. (171)

A népbírósi ilyen fogalmakat egyáltalán nem használt és az „emberiségellenes” büntetett fogalmát sem vezette be. Ám ennél is jóval fontosabb kiemelni azt, hogy a szerző egyetlen esetben sem tér ki a népbírósi jogszabályok tartalmára és alkalmazási körükre, így az olvasó nem tudja meg, hogy a közigazgatásban szolgálókkal szemben egyik leggyakrabban felhozott jogszabályhely, a népbírósi – később törvényerő emelet – rendelet 15. § (2) bekezdése mit is tartalmazott. E szerint

„*aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt*

¹³⁵ Ungváry, 2020: 102.

¹³⁶ BFL, XXV.1.a. 68/1945, 3–4. Ítélet, 1945. április 21.

¹³⁷ Uo. 54–57. Népbírósi Országos Tanácsa előtt elrendelt bizonyítás-kiegészítés. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1946. január 16. Egy mentő tanú az elsősegélynyújtó parancsnok légópecséttel ellátott ún. jelentéskönyvében található bejegyzéssel bizonyította, hogy Dajkovics 1944. július 2-án a Dohány utca 58–62. szám alatt tartózkodott, s nem Újpesten segédkezett a deportálásokban. Uo. 55.

¹³⁸ Uo. 5–6. NOT.II.127/1945. sz. ítélete, 1946. március 2.

ténykedést túlhaladva, olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette".¹³⁹

Mindezt rávetítve a gettósításra: ha egy polgármester szó szerint végrehajtotta az alispán által előírt gettósítási rendeletet, akkor őt a népbíróóság általában felmentette. Ahogy azt a Népbíróóságok Országos Tanácsa elvi éllel kifejtette:

„Az Nbr. 15. § 2. pontja arra utal, hogy a felelősség minimális foka a nép egyes rétegei, konkrét esetben a zsidók elleni jogszabályok végrehajtásában az illető személy részére előírt tevékenység túllépése, ha ez által személyes szabadság, testi épség, vagy vagyon veszélyeztetik.

Két lényeges kritérium:

- 1./ a túllépett cselekmény egyébként hatáskörébe tartozzon*
- 2./ személyes szabadság korlátozása ne álljon be, testi épség (akár fizikai, akár szellemi értelemben) csorbát ne szenvedjen (kínzás ne történjen), a vagyon is csak veszélyeztetve legyen, és sérelmet ne szenvedjen*".¹⁴⁰

Vegyük például a fent említett Hess Pál, újpesti polgármester esetét. Az eljáró elsőfokú népbíróósági tanács ugyan megállapította, hogy Hess bocsátotta ki a zsidók összetömörítését kiadó rendeletet, amely fejenként csupán 2 négyzetméter férőhelyet biztosított, s valóban korlátozta a zsidók mozgási szabadságát, de mivel intézkedései Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának rendeletein alapultak, s azokat nem lépte túl, ezért felmentették.¹⁴¹

Az a mostani fejjel talán furcsa helyzet állt elő, hogy a visszaható hatályú, s a korabeli (büntetőjogi és alkotmányos) jogelveket is sértő népbíróósági jog megengedőbb volt, mintha a bíróság a korabeli büntetőtörvénykönyv (Csemegi-kódex) rendelkezéseit alkalmazta volna. Ebben az esetben ugyanis az 1878. évi V. törvénycikk 193. § alapján a személyes szabadságnak közhivatalnok általi megsértése, vagy a testi sértés különbözően minősülő esetei álltak volna fenn. (301–313. §)

Még fontos szót ejteni a népbíróósági törvény 17. § (4) bekezdéséről, amely szerint – ugyan már csak – népellenes vétségben bűnös az, aki a 15. § 2. pontjában írt cselekmények

¹³⁹ Lásd I. számú melléklet az 1945. évi VII. törvényhez. 81/1945. (II. 5.) ME rendelet a népbíráskodásról.

¹⁴⁰ BFL, XXV.1.a. 197/1946. 4. A NOT.I.3679/8/1946. sz. ítélete. 1946. július 10.

¹⁴¹ Sasfi, 2001: 319, 321. A Budapesti Népbíróóság ítélete Hess Pál, újpesti polgármester ügyében. 1945. július 14.

elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörben módjában állt volna. Ezt a paragrafust azonban csak a legtrikább esetben alkalmazták.

Összefoglalva, a jogi peremfeltételek be nem mutatása ahhoz vezet, hogy a fejezetben hivatkozott tömértelen népbírósi eset jogi – és sokszor ténybeli – kontextusa nem jelenik meg, így az olvasó nem igazán tudja pontosan megítélni az ügyeket.

De vannak ennél súlyosabb hibák is. Nézzünk meg újra a könyvben kiemelten kezelt Újpest esetét. Veszprémy a könyvében négy helyen is hivatkozik a Hess-szel szemben hozott elsőfokú ítéletre. Szó szerinti idézeteit olyan szavak vezetik fel, mint: „ahogyan arra a népbírósi ítéletében”, (28) „a népbírósi ítéletében”, (30) „a népbírósi ítéletet”, a „népbírósi ítéletet”, „még érdekesebb azonban az ítélet záró sora” (184–185), „a népbírósi ítélettel” (194). Az idézett mondatok ugyanakkor nem az ítéletből, hanem az újpesti rendőrkapitányság politikai nyomozó csoportjának összefoglaló jelentéséből származnak, amelyben az egyes tanúk vallomásait foglalják össze. A legutolsó idézet esetében pedig Hess saját szavai jelennek meg úgy beállítva, mintha azok az ítéletben szereplőnek. Mondani sem kell, hogy ezek milyen súlyos forráskezelési hibák.¹⁴²

Veszprémy az is írja, hogy előfordultak „konceptuális ítéletek”, amik „*bizonyos esetekben az egyébként nyilvánvalóan bűnös egyének perében is hiteltelenítették a népbírósi eljárást*”. (176–177) Példaként Hajnácskő László, a pécsi IV. csendőrkörlet parancsnokának ügyét hozza fel, ahol szerinte az ítéletben a tények megállapításán túl „*nem tudták megállni, hogy ne mondjanak ítéletet az egész «ellenforradalmi» korszak felett*”. Ez az egyetlen mondat, s úgy általában az ítéletekben gyakran szereplő politikai kiszólások, önmagukban nem bizonyítékok az ügy koncepciójára. Mindezt az eset összes körülményének elemzésével és bemutatásával lehetett és kellett volna bizonyítani.

Hasonlóan téved Veszprémy Molnár József kistérségi polgármester esetével kapcsolatban is. Szerinte a népbírósi ítélet „*felhozta, hogy a vádlott jogvédelemes ember volt, s így tudhatta, hogy amit tesz, az jogtalan*”. (187) Ezzel szemben mindezt nem a népbírósi ítélet, hanem a nyomozást folytató rendőrségi előadó írta összefoglaló jelentésében, s azt sem a deportálásokról, hanem a Szociáldemokrata Párt helyiségének zár alá vételével kapcsolatban.¹⁴³

De lássuk Dövényi Nagy Lajos esetét, akit Veszprémy szerint a *Tarnopolból indult el* című könyvéért „*végül életfogytig tartó kényszermunkára*” ítélték. Veszprémy szerint „*Dövényi Nagy könyve egyértelműen uszító munka volt*”, [...] *az írás azonban aligha ért életfogytiglani*

¹⁴² BFL, XXV.1.a. 212/1945, 4–9. Az újpesti rendőrkapitányság politikai nyomozó csoportjának 292/1945.pol. sz. jelentése, 1945. március 29.

¹⁴³ BFL, XXV.1.a. 4721/1946. 7. Rendőrségi előadói jelentés (1552/1945), 1945. július 15.

kényszermunkát”. (175) Az elsőfokú ítéletet elolvasva azonban kiderül, hogy az elítélés alapjául:

- az 1944 áprilisától május végéig a Magyar Rádióban elmondott legalább 17 ún. helyzetmagyarázata,
- az Ország című lapban 1944 folyamán tett 5 kijelentése és 3 cikke,
- az Új Magyarország című lapban *Glosszák* rovatban megírt 30 cikke,
- a Magyar Futár nyilas lap *Hétről-hétre* rovatában írt cikkei,
- az Új Magyarországon 1939 júniusától *Bolyongás Kazár földön* címmel megjelent 3 cikke,
- az Ország című lapban 1943 decemberétől folytatásban megjelent *Kaganovicsok* című regénye szolgáltak.¹⁴⁴

Dövényi a népbírói tárgyaláson egyébként teljes beismerésben volt, s az ítélet szerint egyetlen védekezése az volt, hogy „*nacionalista eszmék vezették és antiszemita propagandája csak a bevándorolt zsidók ellen irányult*”.¹⁴⁵ Az ítélet kiszabásánál a népbírók azt vette figyelembe, hogy a vádlott

„igen hosszú időn a sajtón és rádión keresztül folytatott legsúlyosabb lélekmérgezést, melynek tartalma, hangja, stílusa minden tárgyilagosságot nélkülözött, és még a megszokott uszító, demagóg hangot is túlbaladta. [...] Ezt folytatta a Kitarítás című lapban is, amikor közvetlenül Budapest eleste előtt még uszító cikkeket írt”.¹⁴⁶

A Népbírók Országos Tanácsa egyébként helyben hagyta az elsőfokon kiszabott halálbüntetést,¹⁴⁷ s csak ezt változtatták államelnöki kegyelemmel életfogytiglani kényszermunkára. Dövényi ténylegesen 1960. április 1-én, közkegyelemmel szabadult a váci börtönből.¹⁴⁸ Mindezek kihagyása és ismertetése, valamint a hasonló bűncselekményeket elkövető újságírók ítéleteinek összehasonlító elemzése nélkül Veszprémy állítása, hogy mi „ért meg” mit, csupán egy gyenge lábakon álló vélemény.

S végül a könyv címéről, ami szorosan összefügg a jogi felelősségre vonás kérdésével. Morvay Péter újságíró rákérdezett egy interjúban, hogy a Gyilkos irodák „*első hallásra úgy hangzik, mintha olyan bürokraták ültek volna a hivatalokban, akik már alig várták, hogy*

¹⁴⁴ BFL, XXV.1.a. 3039/1945. 84–94. Budapesti Népbírók ítélete, 1945. október 13.

¹⁴⁵ Uo. 92.

¹⁴⁶ Uo. 93.

¹⁴⁷ Uo. 96–99. NOT.I.1757. sz. ítélete, 1945. november 28.

¹⁴⁸ Uo. 120. Váci Országos Börtön határozata, 1960. április 1.

nekikezdhessenek a népirtásnak”. Erre Veszprémy azt felelte, hogy „a közigazgatás tagjainak döntő többségénél nem lehet meggyőzően bizonyítani a népirtó szándékot a források alapján – ami természetesen nem vesz el a felelősségükből”.¹⁴⁹

Mivel a szerző a könyvében egyetlen helyen sem definiálja a „gyilkos”, az „iroda” vagy a „gyilkos irodák” szavakat, így nézzük meg, hogy mit is érthetett alattuk. Veszprémy a népbíróvási fejezet végén leírja, hogy „bármilyen taktikát követtek is a helyükön maradt közszolgák, a népirtás részesivé váltak”, majd megjegyzi, hogy „akár a Horthy-rendszer, akár a kommunista rendszer értelmezését nézzük, azok alapján a közszolgák bűnösök voltak”. (214) Veszprémy a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott ad hoc Nemzetközi Törvényszék (ICTY) joggyakorlatát idézve kijelenti, hogy mivel a népirtó szándék „a magyar közigazgatás kevés tagjánál bizonyítható”, ezért döntő többségüket „bűnrészesként (a népirtásból fontos hozzájárulást tevő egyének)” vagy „segítőként (a népirtást valamilyen egyéb, kevésbé fontos módon segítő egyének)” lehetne kategorizálni. Szerinte azonban „egy ilyen ítéletet a természeti törvény talaján álló konzervatív történetész eleve elutasít”. (214–215) Egy végjegyzetben még azt is hozzáteszi, hogy „attól még, hogy nem bizonyítható az intenció, a népirtás megtörténhet, illetve a kollaborációhoz nincsen feltétlenül szükség népirtó szándékra”. (271. 204. lj.). Ezek után sommáson megállapítja, hogy „a magyar közigazgatás, a magyar állam maradék szuverenitásának akkori kollaboráns képviselői bűnösök voltak”. (215)

Majd a fejezet ezzel a bekezdéssel zárul:

„A bűnös közszolgák azonban, akik azzal próbálták tisztásra mosni lelküismeretüket, hogy csupán egy íróasztalnál ültek egy irodában, nem részesülhetnek felmentő ítéletben. Lehet, hogy nem ők tuszkolták be félmillió honfitársukat a gázkamrába, de ők válogatták ki, fosztották meg jogaitól és vagyonuktól, zárták gettóba, kínozták meg, majd rakták vonatra őket. Nem számít, hogy csupán irodai munkát végeztek. Tettetársak voltak egy népirtásban”. (216)

Két oldalon belül a helyükön maradt közszolgák egyszerre „bűnösök”, „részesek”, „segítők” és „tettetársak” is népirtásban. Veszprémy szerint pedig a népirtás elkövetése úgy is megállapítható, ha „nem bizonyítható az intenció”, a népirtásban való „kollaborációhoz” pedig „nincsen feltétlenül szükség népirtó szándékra”. Úgy gondolom, hogy az ilyesfajta különbségtétel nélküli megállapítások nem visznek közelebb az eseményekben más és más szinten és

¹⁴⁹ Morvay, 2020.

módon résztvevő személyek tetteinek megítéléséhez. A 200.000 közigazgatási alkalmazott felelősségi szintje, az egyéni felelősség elvét szem előtt tartva, más és más. Pontosan ezért lett volna célravezetőbb, ha általános megjegyzések helyett szerző cizelláltabban foglalta volna össze ez a fontos kérdést.

Ha pedig jogi szakterminológiát használ a szerző, akkor érdemes azokat definiálni. A népiirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948-ban született nemzetközi egyezmény „*valamegy nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetés*”¹⁵⁰ tekinti népiirtásnak. Más szociológia, történeti és antropológiai népiirtás-definíciók is léteznek, ezeket azonban Veszprémy nem idézi.

A nemzetközi ad hoc törvényszékek joggyakorlata megerősítette, hogy csakis népiirtó szándékkal (*genocidal intent, special intent*) lehet népiirtást elkövetni.¹⁵¹ De mi a helyzet a bűnrészesekkel? Ez általánosságban a bűncselekmény elősegítését, arra való biztatást, anyagi vagy morális támogatást jelent, amennyiben az hozzájárul, vagy lényeges hatással van a bűncselekmény elkövetésére. A bűnrésztes tudatának nem csak azt kell átfognia, hogy mindezzel a népiirtás elkövetését segíti elő, hanem azt is, hogy az elkövető népiirtó szándékkal cselekszik.¹⁵²

Nemhiába ilyen szigorú a jogi definíció. A népiirtás a „bűncselekmények bűncselekménye”,¹⁵³ a tényállási elemek ennek megfelelően szigorúak. Mik a népiirtás lehetséges elkövetési magatartásai?

- a csoport tagjainak megölése,
- a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása,
- a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése.

A magyarországi deportálásokkal kapcsolatban a népiirtás tettesei, de mindenképpen bűnrészesei voltak Endre László és Baky László belügyi államtitkárok, valamint Jaross Andor belügyminiszter. Ők – a legnagyobb valószínűséggel – a zsidóság, mint csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával adtak utasításokat a gettózásra és a bevagonírozásra, de legalábbis tudtak a németek népiirtó szándékáról és ennek tudatában

¹⁵⁰ Lásd 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

¹⁵¹ ICTR, Fellebbviteli Tanács. Seromba ítélet, 2008. március 12. 175. bekezdés.

¹⁵² ICTR, Fellebbviteli Tanács. Ntakirutimana and Ntakirutimana ítélet, 2004. december 13. 364, 500–501, 508. bekezdések.

¹⁵³ Schabas, 2000.

szervezték a deportálásokat.

A gettózást vagy bevagonírozást végző, de még a kínzásokat elkövető csendőr, a nők motozását végző bába, a gettórendeletet kiadó polgármester is csak akkor tettes, ha népirtó szándékkal cselekedett. Bűnrészessége pedig csak akkor állapítható meg, ha tudott az elkövetők (pl. Endre, Baky, Jaross) népirtó szándékáról és ennek tudatában hozzájárult vagy lényeges hatással volt a bűncselekmény elkövetésére. Ezeknek a megállapítása súlyos bizonyítási nehézségekbe ütközne, de mindenképp érdemes lenne egyszer alapos elemzés tárgyává tenni a deportálásokban részt vevő szereplők lehetséges nemzetközi jogon alapuló felelősségét (népirtás, emberiség elleni bűncselekmény, háborús bűncselekmény).

Egy azonban biztos. A népirtás fogalmán túl mindenképpen fontos lenne, de legalábbis mindenképpen fontos lett volna 1945 után, az akkor hatályos magyar polgári vagy katonai büntetőjogszabályokat alkalmazni. Ezek teljesen adekvát módon szankcionálták az emberi élet kioltásának, a testi sértésnek vagy a személyi szabadság megsértésének egyes eseteit. Ha ezen paragrafusok alapján és nem a háború után meghozott, visszaható hatályú, politikai bűncselekményeket alkalmazva jártak volna el (nép)bíróságok, akkor nemcsak világosabbak lehetnek volna az egyes cselekedetek jogi megítélései, hanem nagy valószínűség szerint kevesebb emlékezetpolitikai vitát folytatnánk a háború utáni felelősségre vonás jogszerűségéről.

X. Konklúzió

„A német megszállás időpontjától kezdve ennél többre lett volna szükség: meg kellett volna állapítani az egész államhatalom politikai, erkölcsi és jogi törvényességének a részleges, majd utóbb teljes megszűnését és ennek megfelelően cselekedni. Ehelyett a közigazgatás még emberségesebb részében is nagyjából abban a szellemben működött, hogy a törvényes magyar kormánynak a törvényes intézkedéseit hajtja végre, amelyek csupán kegyetlen és erőszakos végrehajtó közegek kezében vezettek különféle borzalmakra”.

„De nemcsak egységes szembe fordulás, de a tisztviselői engedelmisség és lojalitás egyéni, alkalmi beszüntetése is aránylag kismértékben következett be; a tisztviselők nagyobb része továbbra is megőrizte mindenféle csalással, hamisítással szemben való hűzódózását, nem nézett szembe azzal a ténnyel, hogy egy gyilkos és rabló állam becsapásáról volna csak szó, hanem úgy érezte, hogy erkölcsileg tisztább marad, ha jó okokkal bebizonyítja magának, hogy konkrét esetben a csalásnak, a hamisításnak nincs értelme és nincs haszna”.

Bibó István¹⁵⁴

Veszprémy előremutató kérdésfeltevései és újszerű meglátásai mindenképp ösztönzően hathatnak arra, hogy új alap kutatások induljanak az általa felvetett témakörökben.

A fentiekben bemutatott sokszor ismétlődő és néhány helyen kimondottan súlyos tévedések, a többszörös forráskezelési hibák, valamint a szakirodalom szelektív és pontatlan idézése ugyanakkor erős kétségeket ébresztenek a szerző alaposágával és a könyvben foglaltak megbízhatóságával kapcsolatban. A háború után keletkezett források túlsúlya, s azon belül, hogy nincs megkülönböztetve az adott peranyagon belül a különböző iratok forrásértéke, valamint a korabeli közigazgatási iratokra való hivatkozás hiánya, a könyv gerincét adó általános állítások ténybeli alapjait gyengítik.

Módszertani szempontból pedig kifogásolható, hogy a szerző által megemlített esetek sem térben, sem időben nincsenek rendszerezve, és elmaradt a közigazgatás más és más szintjein állók felelősségi fokának megkülönböztetése.

¹⁵⁴ Bibó, 1986: 638.

XI. Felhasznált források és irodalom

Levéltári és irattári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-101594, Szombathelyi Ferenc

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.5.e. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai

18167/1949, Czigány József

XXV.1.a. Budapesti Népbíróság iratai. Büntetőperes iratok

68/1945, Dajkovics Pál
197/1946, Horváth György
212/1945, dr. Hess Pál
1289/1945, Kolozsvári Pál
1605/1945, Mérey László
3039/1945, Dövényi Nagy Lajos
4721/1946, dr. Molnár József

XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság, Büntetőperes iratok

4713/1971, Radnay László és társai

Fővárosi Törvényszék irattára (FT)

155/2011, dr. Képíró Sándor

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Honvédelmi Minisztérium 13. osztály (1943)

70.252, Feketehalmy-Czeydner és társai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

I-sorozat

11, 163. mikrofilmtekercs

K70, Külügyminisztérium (Jogi osztály)

MNL OL, K 70–III–1944–8–22/res.

K149, Belügyminisztérium rezervált iratok

MNL OL, K149 651.f.2/1944–4–1006. IV, VI-VII. kötet. Vidéki rendőrkapitányságok havi helyzetjelentései (1944)

MNL OL, K149. 6. tétel, 12103. alapszám (105. doboz)

K491, Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság

MNL OL, K491–1941–192.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSZK)

28/86. Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékirata Horthy Miklóshoz, 1944. január 2.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA)

Inland II A/B

R 99450, Akten betreffend Ungarn, 1944.

Nemzetközi bíróságok

United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR)

Fellebbviteli Tanács

Seromba ítélet, 2008. március 12.

Ntakirutimana and Ntakirutimana ítélet, 2004. december 13

Korabeli kiadványok

Cs–17. sz. szervei határozmány, 1943

Cs-17. sz. szervei határozmány a m. kir. csendőrség felügyelője számára. Kiadva a m. kir. honvédelmi miniszter 10.192/Elnöki osztály 1943. sz. körrendeletével. A magyar honvédelmi minisztérium kiadványa. Budapest, Athenaeum, 1943.

Csendőrségi Zsebkönyv, 1944

A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve (Benedek Mihály alezredes). Ötvenkötödik évfolyam, 1944. A Csendőrségi Lapok kidása

http://epa.oszk.hu/02900/02994/00053/pdf/EPA02994_mkir_csendroseg_zsebkonyve_1944_001-117.pdf

Bibliográfia

Babucs, 2019

Babucs Zoltán: Könyvmustra a nagy ostromról. *Magyar Hírlap*, 2020. január 2.

<https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20200101-konyvmustra-a-nagy-ostromrol>

(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Bibó, 1986

Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.

Braham, 2006

Randolph L. Braham (főszerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* II. kötet. Budapest, Park Kiadó, 2006.

Breton–Wintrobe, 1986

Albert Breton – Ronald Wintrobe: The Bureaucracy of Murder Revisited. *Journal of Political Economy*, 1986/5. 905–926.

Browning, 2019

Christopher Browning: *Átlagemberek – A 101-es tartalékos rendőrszázalaj és a végső megoldás Lengyelországban.* Budapest, K.U.K Könyv- és Lapkiadó Kft, 2019.

Csepeli, 2020

Csepeli György: Ex Libris, Veszprémy László Bernát: Gyilkos irodák. *Élet és Irodalom*, 2020/4. 2020. január 24. <https://www.es.hu/cikk/2020-01-24/csepeli-gyorgy/ex-libris.html> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Csász, 2010

Csász László: *Tettesek, szemtanúk, áldozatok. A vészidőszak Jász-Nagykun-Szolnok megyében.* Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2010. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/666/1/DOKTORI_Csasz_2010.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Fuchs–Klacsman, 2020

Fuchs György – Klacsman Borbála: “It is folly not to do anything, even if one cannot do everything”. *EHRI Document Blog*, 2020. február 6. <https://blog.ehri-project.eu/2020/02/06/it-is-folly-not-to-do-anything-even-if-one-cannot-do-everything/> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Gali, 2019.

Gali Máté: 1944 új megközelítésben. *Mandiner*, 2019. december 10. https://mandiner.hu/cikk/20191210_1944_uj_megkozelitesben (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Gellért–Gellért, 2012

Gellért Ádám – Gellért János: Az 1941. évi kőrösmezői deportálások A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere. *Betekintő* 2012/2. 1–21. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_2_gellert_gellert.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Gellért–Gellért, 2013

Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés a népirtás elől Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései. *Betekintő* 2013/3. 1–24. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_gellert_gellert.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Gellért–Gellért, 2016

Gellért Ádám – Gellért János: „Partizánvadászat” a zsidónegyedben. Munkács, 1942. június 24. Betekintő 2016/2. 1–20.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-zsamok/2016_2_gellert_gellert.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Gerlach–Aly, 2002

Christian Gerlach – Götz Aly: *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944/1945*. Stuttgart–München, Deutsche Verlags-Anstalt, 2002.

Gerlach–Aly, 2005

Christian Gerlach – Götz Aly: *Az utolsó fejezet Realpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása, 1944/1945*. Budapest, Noran, 2005.

Goldhagen, 2017

Daniel Jonah Goldhagen: *Hitler buzdó hóhérai – Az egyszerű németek és a Holokauszt*. Budapest, Atlentic Press, 2017.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris, 2001.

Jeszenszky, 2020

Jeszenszky Géza: Ex Libris, Veszprémy László Bernát: Gyilkos irodák. *Élet és Irodalom*, 2020/2. 2020. január 10.

Karsai, 1991

Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. *Múlt és Jövő*, 1991/3. 60–66.

Karsai, 2005

Karsai László: A holokauszt utolsó fejezete. *Beszélő*, 2005/10. 74–91.

Karsai, 2015

Karsai László: Zsidó hétköznapiok Endre László alispán vármegyéjében, 1938–1943. In: Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): *Háborús hétköznapiok hadszíntéren, hátszínben 1939–1945*. Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálati Történelmi Levéltára, 2015. 91–98.

Karsai, 2019

Karsai László: Kitalált ellenfél. *Magyar Narancs*, 2019/46.

<https://magyarnarancs.hu/konyv/kitalalt-ellenfel-124517>

(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Karsai 2019a

Karsai László: „Az igazság feltárására törekszem” – Karsai László válasza Veszprémy László Bernátnak. *Neokohn*, 2019. december 5.

<https://neokohn.hu/2019/12/05/az-igazsag-feltarasara-torekszem-karsai-laszlo-valasza-veszpremy-laszlo-bernatnak/> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Karsai–Molnár, 1994

Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per.* Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1994.

Karsai–Molnár, 2005

Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt.* Budapest, 1956-os KHT, 2005.

Kádár–Vági, 2003

Kádár Gábor – Vági Zoltán: „Racionális” népiirtás Magyarországon. *BUKSZ*, 2003/3. 219–227.

Kádár–Vági, 2005

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Budapest, Hannah Arendt Egyesület – Jaffa, 2005.

Kádár–Vági, 2013

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944.* Budapest, Jaffa, 2013.

Klimo, 2018

Arpad von Klimo: *Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989.* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2018.

Magyary, 1942

Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete. Működése és jogi rendje.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

Majsai, 1986

Majsai Tamás: Iratok a kőrösmezői zsidódeportálás történetéhez, 1941. In: Benda Kálmán – Beliczay Angéla – Erdős György – Nagy Edit–Szabó Julianna (szerk.): *Ráday-Gyűjtemény Évkönyve, IV–V.* 1984–1985. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1986. 195–237.

Máthé, 2020

Máthé Áron: Hogyan emlékezzünk? *Kommentár*, 2020/1. 157–158.

Molnár, 2014

Molnár Judit (szerk.): *Csendőrtiszte a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt.* Budapest, Scholar – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2014.

Morvay, 2020

Morvay Péter: Gyorsított eljárás: Interjú Veszprémy László Bernát történésszel a „gyilkos irodákról”. *Hetek*, 2020/9. 2020. február 28.

<http://www.hetek.hu/interju/202002/gyorsitott-eljaras-interju-veszpremy-laszlo-bernat-tortenessel-a-gyilkos-irodakrol> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Nánay, 2019

Nánay Mihály: „Isten veled, Aladár!” – avagy a magyar közigazgatás és a holokauszt Gondolatok Veszprémy László Bernát új könyve nyomán. *Vasarnap.hu*, 2019.

- november 9. <https://vasarnap.hu/2019/11/09/isten-veled-aladar-avagy-a-magyar-kozigazgatas-es-a-holokausz/> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)
- Pap, 2018
Pap Eliza: Az újpesti zsidóság reménytelen küzdelme a német megszállástól a deportálásig. *Emlékeztető*, 2018/3–4. 108–118.
http://emlekpont.center.hu/wp-content/uploads/2019/12/Emlékezteto_2018_3_4.pdf
(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)
- Pelle, 2019
Pelle János: Tömeggyilkosok, vagy egyszerű tisztviselők? *Neokohn*, 2019, szeptember 27. <https://neokohn.hu/2019/09/27/tomeggyilkosok-vagy-egyszeru-tisztviselok/>
(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)
- Sasfi, 2001
Sasfi Csaba (szerk.): *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840–1949*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001.
- Schabas, 2000
William A. Schabas: *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Schmidt, 1988
Schmidt Mária: Provincial Police Reports. New Insights into Hungarian Jewish History 1941–1944. *Yad Vashem Studies*, 1988. 233–267.
- Schmidt, 1994
Schmidt Mária: A vidéki rendőrkapitányok jelentik. Adalékok a magyar zsidóság történetéhez 1941 és 44 között. *Valóság*, 1994/6. 36–55.
- Schmidt, 1998
Schmidt Mária: Vidéki rendőrkapitányok jelentik. In: Schmidt Mária: *Diktatúrák ördögszekerén*. Budapest, Magvető, 1998. 117–148.
- Szabó, 1999
Szabó Csaba: *Dokumentumok Kispest történetéhez 1873–1950*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1999.
- Szirtes, 1996
Szirtes Zoltán: *Temetetlen halottaink, 1941: Körösmező, Kamenyec-Podolszke*. Budapest, magánkiadás, 1996.
- Tilkovszky, 1996
Tilkovszky Loránt: Vád; védelem; valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. *Századok*, 1996/6. 1393–1450.
- Tomka, 2018
Tomka Béla: A Horthy-rendszer mérlege vagy vádirata? (Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalmpolitika Magyarországon, 1919–1944. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016).

Múltunk, 2018/1. 174–187.

Ungváry, 2015

Ungváry Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 2015/1. 1–32.

Ungváry, 2020

Ungváry Krisztián: Tabudöntő tételek? *Betekintő*, 2020/1. 97–109.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_1_ungvary.pdf

(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Veszprémy, 2019

Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák – A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest, Jaffa kiadó, 2019.

Veszprémy, 2019a

Veszprémy László Bernát: Tényleg „semmi közük nem volt” a polgármestereknek a deportáló vonatokhoz 1944-ben? *Neokohn*, 2019. december 2.

<https://neokohn.hu/2019/12/02/tenyleg-semmi-kozuk-nem-volt-a-polgarmestereknek-a-deportalo-vonatokhoz-1944-ben/>

(Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Veszprémy, 2019b

Veszprémy László Bernát: Újra a magyar közigazgatás holokausztban való felelősségéről. *Neokohn*, 2019. december 5.

Veszprémy, 2019c

Veszprémy László Bernát: Questions of Bureaucracy and Genocide in 1944 Hungary. *Times of Israel blog*, 2019. december 9.

<https://blogs.timesofisrael.com/questions-of-bureaucracy-and-genocide-in-1944-hungary/> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Veszprémy, 2018

Veszprémy László Bernát: Népirtás és mozgástér – a magyar közigazgatás felelőssége az 1944-es deportálásokban és a nyilasterrorban. *Archívnet*, 2018/1-2. szám. <https://www.archivnet.hu/nepirtas-es-mozgaster-a-magyar-kozigazgatas-felelossege-az-1944-es-deportalásokban-es-a> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)

Végső, 2020

Végső István: Halálosan pontos adminisztráció? 2020/1–2. 2020. január 9. 68–69.

<https://168ora.hu/kultura/holokauszt-magyarorszag-konyv-tortenelem-antiszemitizmus-180427> (Utolsó letöltés: 2020. április 1.)